

ARH

209764

B-1860 II

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL
Dialektilise ja ajaloolise materialismi
kateeder

M A T E R I A L I S T L I K U D I A L E K T I K A
P Ö H I L I S E D S E A D U S E D

Toimetaja professor O. Stein

LOOMINGI
KIRJASTUS

ARHIIVKOGU

Tartu 1958

2
TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU
209764

ARHIIVKOGU

Vastandite ühtsuse ning võitluse seadus.

1. Vastuolu kui arengu sisemine allikas.
2. Vastandite ühtsus ja võitlus.
3. Vastuolude üleüldisus ning spetsiifilisus.

Keskset kohta materialistlikus dialektikas omab vastandite ühtsuse ning võitluse seadus. Selle seaduse tähtsus tuleneb sellest, et ta annab vastuse küsimustele: mis on meid ümbritsevas maailmas toimuva liikumise allikaks? Mis on selle liikumise sisuks?

Dialektilise materialismi põhiteesiks on seisukoht materias kui kogu meid ümbritseva maailma primaarsest algest. See tähendab, et kogu tegelikkus tema lõpmatus mitmekesisuses ei kujuta endast midagi muud kui materia erinevaid esinemisvorme tema erinevates külgedes, omadustes, funktsioonides jne. Mitte mingil juhul aga ei tohi materiat mõista kui mingisugust "ürgset materjali", millest on "ehitatud" kõik tegelikkuse mitmesugused nähtused. Materia mõistmine mingi esialgse "ehitusmaterjalina" tuleneb otseselt metafüüsilisest käsitlesest, mis materiat vaatleb passiivsena, inertsenä. Materia käsitlemine mingi algainena sunnib aga küsimuse puhul - mis on meid ümbritseva materiaalse tegelikkuse mitmekesisuse nähtuste vaheldumise, nende tekkimise ning hävimise põhjuseks - vältimatult otsima nähtuste formeerivat põhjust väljaspool materiat, mittemateriaalsetes jõududes, nagu mõtlemises, idees, jumalas jne. Seega kantakse selle seisukoha puhul materiaalses maailmas toimuva liikumise allikas välja poole materiat - ideaalsesse maailma. Materia ja tema liikumise põhjuste lahutamatus tunnetasid juba antiikajastu materialistliku filosoofia esindajad. See küsimus oli õigesti asetatud ka sellistel filosoofidel nagu Spinoza ja Toland, kes väitis, et materia on causa sui - iseene põhjus. Prantsuse XVIII saj. materialistid käsitlesid liikumist juba kui materia eksisteerimise viisi. Materia ei ole mitte

mingi inertne ürgne aine, vaid kujutab endast liikumise vormide lõpmatut mitmekesisust. Liikuva mateeria mõiste väljendab kõige üldisemal kujul seda mõtet, et mateeria kui kõige üldine alus ei eksisteeri omaette võetuna, vaid et mateeria tegelikkuses on konkreetne, määratud, esinedes alati teatud kindlal konkreetsetel kujul kui üks liikuva mateeria esinemisvormidest, mis lähevad üle üksteiseks, muutudes ja arenedes uuteks vormideks. Mateeria liikumine, areng seisneb tema esinemisviisi - liikumise vormide arengus.

Ja järelikult, kui mateeria on alati antud liikumises, kui ei ole mateeriat ilma liikumiseta, siis kaotab igasuguse mõtte küsimus mateeria liikumise allikast, sest siis see allikas, olles ise liikumine, peab omama oma allikat, see viimane oma jne. Teiste sõnadega, mingit mateeria suhtes välist liikumise allikat ei ole olemas. Mateeria liikumise allikas peitub temas endas. "Mateeria liikumine on iseliikumine. Mateeria ja tema olemise vorm - liikumine - on loodamatud ning järelikult on ise endi lõplikuks põhjusteks" (Энгельс, Ф. Диалектика природы, 1950, lk. 202).

Võtme meid ümbritseva lõpmatult mitmekesiste nähtuste maailma liikumise, siin toimuvate muutuste ning arenguprotsesside kui mateeria iseliikumise mõistmiseks annab dialektika põhiline seadus vastandite ühtsusest ja võitlusest. See seadus, mida Lenin nimetas "dialektika olemuseks" (Lenin, V.I. Teosed, XIII kd., lk. 301), tähendab, seda, et dialektika otsib nähtuste liikumisprotsessi kui mateeria iseliikumise allikat nähtustele omastes sisemistes vastuoludes. Liikumise kui mateeria iseliikumise olemuseks, tema sisuks on ühtse jagunemine vastandlikeks külgedeks ja nendevaheline võitlus. Just liikumise olemuse mõistmises erinevadki peamiselt arenguprotsesside metafüüsiline ja dialektiline käsitlus. Tingimuseks maailma kõigi protsesside tunnetamisel nende "iseliikumises", nende spontaanses arengus, nende elavas elus on nende kui vastandite ühtsuse tunnetamine. Arenemine on vastandite võitlus. Kaks põhilist (või kaks võimalikku? või kaks ajaloos tähendatud?) arengu (evolutsiooni) kontseptsiooni on: areng kui vähenemine ja suurenemine kui kordamine ning areng kui vastandite ühtsus (ühtse kahestumine vastastikku eitava-

teks vastanditeks ja nende vastastikune suhe.

Liikumise esimeses kontseptsioonis jääb varju iseliikumine, tema liikumapanev jõud, tema allikas, tema motiiv (või see allikas kantakse väljapoole - jumal, subjekt jne.). Teises kontseptsioonis on peatähelepanu suunatud nimelt iseliikumise allika tunnetamisele. Esimene kontseptsioon on surnud, vaene, kuiv. Teine on eluline. Ainult teine annab võtme kogu oleva "iseliikumisele", ainult tema annab võtme "hüpetele", "pidevuse katkemisele", "vastandite muutumisele", "vana hävimisele ja uue tekkimisele" (Lenin, V.I. Teosed, XIII kd., lk. 302).

Metafüüsilise arengukontseptsiooni aluseks on metafüüsika üldine käsitlus nähtustest kui algusest lõpuni lõplikest, muutumatutest asjadest. Metafüüsikule, kes "mõtleb selgeis vahendamatuis vastandeis", kelle jaoks kas asi "eksisteerib või ei eksisteeri, asi ei saa olla ta ise ja samal ajal midagi muud" (Engels, F. Anti-Dühring, 1951, lk. 20), nähtuste liikumise põhjused jäävad alati väljapoole antud nähtust, sest antud nähtuse liikumine võib olla tingitud ainult teise liikumise poolt, mitte aga nähtuse enese sisemiste suhete muutumisest. Metafüüsiline arengukontseptsioon oma seisukohtades tugineb formaalse loogika mõningate seaduste ühekülgsel, absolutiseeritud mõistmisele. Formaalse loogika üks põhilisi seadusi - samasuse seadus -, mis esitab nõude, et mingi nähtuse määratlus peab säilima ühesugusena kõigis suhetes, milles nähtus esineb, ja mida võib abstraktselt väljendada vormeliga $A = A$, omab kaheldamatult suurt tähtsust inimese mõtlemistegevuses, tagades meie arutluste loogilise määratletuse, mis on esimeseks tingimuseks meid ümbritseva tegelikkuse õigelt peegeldamisel. Käsitledes mingit küsimust tuleb oma arutluste lõpul mõisteid tarvitada samades tähendustes nagu arutluse algulgi, üks ja seesama mõiste ei tohi ühe ja selle sama arutluse käigus omada mitut tähendust, vaid peab jääma alati enesega võrdseks, samaseks.

Kuid vaatamata oma tähtsusele osutub formaalse loogika samasuse seadus lähemal vaatlusel mitteküllaldaseks, piiratuks ja tema absoluutne rakendamine võib meid viia mitte

tegelikkuse igakülgsesele õigele peegeldusele, vaid just selle ühekülgsesele metafüüsilisele käsitlelusele. Formaalse loogika samasuse seadus esitab mõiste sisu muutumatuse nõude ja selle absoluutne rakendamine tähendab kogu meid ümbritseva maailma muutmist paigalseisvaks, muutumatuks, alati iseendaga võrdseks, samaseks olevaks, sest samasuse seaduse nõue võib olla absoluutselt tõepärane ainult sel juhul, kui nähtused, mida meie mõisted peegeldavad, ei muutu, vaid jäävad alati kõikides suhetes ühtedeks ja samadeks. Ja liikumine, mis selles lõplike nähtuste maailmas esineb, võib esineda nende alati enesega võrdsete nähtuste suhtes ainult kui väline liikumine, mitte aga kui nähtuse enese sisemiste suhete muutmine.

Tegelikkus lükkab igal sammul igas esemes ja protsessis ümber formaalse loogika samasuse seaduse kui olemise üleüldise ja absoluutse seaduse ja näitab tema suhtelisust, piiratust. Samasuse seadus on kehtiv vaid nähtuste välise külje, välise nähtumuse suhtes, mis ei ole tunginud nähtuste sisemiste suhete ja siin toimuvate protsesside olemusse. Nähtus võib ainult väliselt näida kogu aeg ühesugusena, kui me käsitleme teda kui asja, aga mitte kui protsessi, kui materiaalkonkreetselt liikumisvormi. Ja just selle tõttu on samasuse seadus formaalne seadus, et ta ei tungi nähtustevaheliste suhete olemusse, ei peegelda nähtuste muutumist, liikumist, vaid ainult nende väliselt püsivaid suhteid. Sellise formaalse lähenemise tagajärjel kujunev samasus on aga abstraktne samasus ja nagu ütles Hegel: "Mitte mingil juhul me ei tohi vaadelda samasust kui abstraktset samasust, mis eitab igasugust erinevust" (Гегель, Соч. т.I, lk. 201), sest abstraktiseeritud samasuse seadus, eitades igasugust erinevust ja vastuolu, satub ise vastuollu tunnetusega ja omab vaid piiratud tähendust. Kui mõtlemine seisneks vaid abstraktsete samasuste konstateerimises, vastates küsimusele: mida endast antud nähtus kujutab ($A = A$, taim on taim, inimene on inimene jne.), siis oleks mõtlemine Hegeli sõnade järgi "üleliigne asi". Sellist abstraktset samasust aga - samasust kui sellist - tegelikkuses ei eksisteeri. Samasus kannab iseendas juba algselt paratamatult erinevust, sest antud nähtus kui

samasus eksisteerib vaid kui erinevus kõigist teistest. Iga kõige väiksegi nähtuse kui samasuse määratlus seisneb tema kui erinevuse määratlemises, on seega samasuses erinevuse konstateerimine. "Asjad ja mõisted on samased iseendiga ainult niivõrd, kui võrd nad samal ajal sisaldavad erinevust" / Гегель, Соч., т. I, lk. 201). Seetõttu ka formaalse loogika samasuse seadus, mis on vaid meid ümbritseva maailma ühe momendi - suhtelise paigalseisu - abstraktseks väljenduseks, ei ole küllaldane konkreetse tegelikkuse igakülgseks tunnetamiseks, põhjustades metafüüsilist käsitlust. Abstraktset samasust pole meid ümbritsevas maailmas olemas, kui võrd pole midagi lõplikult antud, tardunud, vaid kõik liigub, muutub kui liikuva materia konkreetne esinemisviis, mis eksisteerib vaid seevõrd, kui võrd ta liigub. Konkreetne samasus sisaldab endas vastuolu ja eksisteerib ainult selle vastuolu tõttu. Antud vastuolu nähtustes - see, et antud nähtus ei kujuta endast mitte abstraktset samasust (a ei või olla ühel ja samal ajal võrdne a-ga ja mitte võrdne a-ga), vaid konkreetset samasust, kus nähtus samaaegselt on endaga võrdne, samane kui ka mitte võrdne, erinev (a on ühel ja samal ajal võrdne a-ga, kui ka mitte a-ga), ongi üldse igasuguse liikumise, muutumise aluseks. Abstraktse samasuse pidev eitamine ongi nähtuse liikumine. Nähtuse liikumise kui nähtuse muutumise vastuolulise protsessi mõistmine, mis on liikumise kui materia iseliikumise aluseks, ei ole võimalik formaalse loogika seaduste alusel. Formaalne loogika eitab vastuolude olemasolu nähtustes, mis väljendub formaalse loogika vastuolu seaduses.

Formaalse loogika vastuolu seadus, mida oleks õigem nimetada mitte vastuolu seaduseks või vastuolu välistamise seaduseks, esitab nõudmise, et me oma arutlustes ei omistaks mingile nähtusele üheaegselt vastandlikke omadusi: kaks vastandlikku otsustust ei saa olla üheaegselt tõepärased. Vaatamata suurele tähtsusele, mida see formaalse loogika seadus omab meie mõtlemistegevuses, ja kuigi selle seaduse järgimine annab meie arutlustele loogilise järjekindluse, omab ta nagu samasuse seaduski piiratud rakendusala ja tema tähenduse absolutiseerimine kujutab endast metafüüsilise arengukontsept-

siooni üht põhialust. Vastuolu seadus, nagu samasuse seaduski, eeldab nähtuste muutumatust, liikumatust. Vastavalt sellele seadusele mingi nähtus kas on olemas või ei ole olemas, mitte mingil juhul aga ei saa üheaegselt olla ja mitte olla (A kas omab B või ei oma B igal antud momendil). Selline absoluutsete vastanditega opereeriv käsitlusmeetod, mis viib absoluutsete piirjoonte tõmbamisele nähtuste vahel vormelis: kas ... või, teeb võimatuks mõista liikumist kui iseliikumist, kui nähtuste muutumise, arenemise protsessi ja muudab liikumise nähtuse suhtes paratamatult millekski väliseks, sest liikumine kui nähtuse enese muutumine, tema areng, tähendaks nähtuse eksisteerimist teatud kujul, kuid samal ajal ka tema mitteolemist sellel kujul. Iga nähtuse eksisteerimine kujutab endast vastuolu, sest iga nähtus on olemas vaid niivõrd, kui võrd on olemas tema vastand - mitteolemine. Iga nähtus, mis tekib, sisaldab oma tekkimise algmomendist alates vastandina küljele, mis on tema eksisteerimise aluseks, külje, mis kannab endast tema mitteolemist. Ainult selle ühtse vastanditeks jagunemise ja nendevaheliste suhete seisukohalt on võimalik mõista liikumist kui iseliikumist, liikumist kui muutumist, kui arengut. Arengu "kogu loogika avaneb ainult nendest edasiliikuvatest vastanditest" / Энгельс, Ф. Диалектика природы, 1950, lk. 159/.

Formaalse loogika seisukohalt kapitalism kas eksisteerib või ei eksisteeri, kapitalism ei saa järelikult üheaegselt olla ja mitte olla. Uurides aga kapitalistliku ühiskonna seaduspärasusi näeme, et formaalse loogika seadused väljendavad vaid antud nähtuse välist, formaalset külge. Kapitalistliku ühiskondlik-majandusliku formatsiooni olemasolu, mis on seotud kodanluse kui klassi olemasoluga, on paratamatult seotud endale vastandliku külje - proletariaadi olemasoluga. Kodanlus ei saa eksisteerida ilma oma vastandita - proletariaadita, ja seetõttu sisaldab kapitalism algselt iseendas oma eitust - oma mitteolemist. Kapitalistliku ühiskonnaga seotud nähtusi saab mõista ainult tema kui ühtse nendeks vastanditeks jagunemise ning nendevahelise võitluse seisukohalt, mis paratamatult, kui kapitalism on tekkinud, viib tema huk-

kumisele ja sotsialistliku ühiskonna kujunemisele, moodustades kapitalistliku ühiskonna liikumise, tema arengu sisemise allika.

Formaalse loogika vastuolu seadus, nagu tema samasusegi seadus, on piiratud, ühekülgne, väljendades vaid nähtustevaheliste suhete välist, formaalset külge, peegeldades vaid paigalseisu, liikumatuse suhteid, Iga lihtne liikumise fakt, isegi kõige elementaarsemas vormis, nagu keha ümberpaigutus ruumis - mehhaaniline liikumine - paljastab selle seaduse piiratuse. Mehhaanilise liikumise puhul peab iga liikuv keha vahetama oma kohta ruumis. Seega, kui küsida, kas liikuv keha asub ruumi antud punktis, tuleb vastata eitavalt. Kui küsida, kas ta asub naaberpunktis, siis tuleb samuti vastata eitavalt. Seejuures aga ei saa liikuv keha jätta läbimata kohti ruumis, mis asuvad tema liikumise teel. Järelikult, nii imelik, kui see ka on formaalse loogika seisukohalt, liikuv keha asub ja samal ajal ei asu igas tema tee määratud kohas. See suhteliselt lihtsale liikumise vormile - mehhaanilisele liikumisele - omane sügav vastuolulisus oli tuntud juba Antiik-Kreeka filosoofidele. Zenon, kes eriti tegeles vastuolude probleemiga, tegi siit järelduse, et kuna liikumine on vastuolus loogika vastuolu seadusega, siis liikumist tegelikult pole olemaski. Seega Zenon, seistes formaalse loogika metafüüsilise mõistmise positsioonidel ja avastades vastuolu seaduse vastuolu liikumisprotsessiga, ei olnud suuteline seletama liikumise vastuolulist iseloomu ning jõudis seetõttu välja üldse liikumise eitamiseni. Juba Hegel juhtis tähelepanu Zenoni järelduste ebaõigsusele, näidates, et tuleb täiesti nõustuda antiikaja dialektikutega, kes nägid liikumises esinevaid vastuolusid, kuid siit ei järgne, et vastuolude tõttu pole liikumist, vaid just vastupidi, liikumine ise ongi eksisteeriv vastuolu. "Liikumine ise on vastuolu, isegi juba lihtne mehhaaniline ühest kohast teise liikumine võib toimuda ainult seetõttu, et teatav keha ühel ning samal ajamomendil on ühes kohas ja ühtlasi teises kohas, et ta on ega ole ühes ning samas kohas. Ja säärase vastuolu pidev tekkimine ja samaaegne lahendamine ongi liikumine. Kui juba lihtne mehhaaniline ühest kohast teise liikumine sisaldab eneses vastu-

olu, siis seda enam sisaldavad seda mateeria kõrgemad liikumisvormid ..." (Engels, F. Anti-Dühring, 1951, lk.106-107).

Mõista liikumist kui mateeria iseliikumist ei ole formaalse loogika absolutiseeritud seisukohtadelt võimalik, sest formaalse loogika vastuolu seadus, nagu samasusegi seadus, välistab tegelikult liikumise kui nähtustele sisemiselt omase muutumise. Mõista liikumist kui mateeria iseliikumist, nähtusi kui liikuva mateeria erinevaid esinemisvorme on võimalik ainult neile omaste dialektiliste vastuolude avamise teel, nähtuse liikumise mõistmise teel teatud vastandite ühtsusena ja nendevahelise võitlusena, s.o. dialektilise loogika seisukohtadelt. Vastuolud esinevad igal pool, kõigis nähtustes. Metafüüsika, mis tugineb formaalse loogika seaduse absolutiseeritud käsitlusele, omas kuni XVIII saj. lõpuni ja osalt isegi veel XIX saj. I poolel teatud toetuspunkti loodusteadustes, mis tol perioodil kujutasid endast üldiselt teadust asjadest, mitte liikumisest. Kuid metafüüsika kui teadusliku mõtlemise meetodi alussambad, mis hakkasid kõikumama juba palju varem, said lõpliku hoobi XIX sajandil, mis kujutab endast murrangulist epohhi loodusteaduste arengus. XIX sajand toob endaga kaasa sellised saavutused loodusteaduses, nagu paleontoloogia ja geoloogia, s.c. Maa ja orgaanilise maailma ajaloo tekkimine, energia jäävuse ning muundumise seaduse püstitamine, rakuteooria, orgaanilise looduse arengu teooria Darwini õpetuse näol, aatomifüüsika kujunemine jne., mis kõik muutsid endise metafüüsilise teaduse dialektiliseks teaduseks, endise lõplike ja muutumatute asjade kirjeldamisega tegeleva teaduse nendes asjades toimuvaid protsesse ja nende omavahelisi seoseid uurivaks teaduseks. Tänapäeval kvantide mehhaanikas ja relatiivsuse teoorias füüsikaliste nähtuste seletamine, liikide muutumise seadused bioloogias, ühiskondliku elu arengu seadused jne. ei ole mõistetavad formaalse loogika printsiipide metafüüsilise tõlgenduse alusel. See muidugi ei tähenda, nagu oleksid formaalse loogika seadused täiesti kõlbmatud ja ekslikud. Mitte sugugi! Nad on isegi väga vajalikud, kuid ainult piiratud alal, peegeldades vaid üht

momenti meid ümbritsevas tegelikkuses - paigalseisu, suhtelise püsivuse momenti ja sedagi vaid välisest, formaalsest küljest. Seetõttu nad ei saa igakülgselt rahuldada tänapäeva teaduslikku mõtlemist, mis uurib meid ümbritsevas maailmas toimuvat liikumist, arengut. Selle liikumise õigeks peegeldamiseks pole formaalse loogika seadused küllaldased ja peavad maad andma dialektika seadustele, mis vaatlevad nähtusi nende pidevas muutumises, arengus. Dialektika, vastandite ühtsuse ning võitluse seadus, ei tähenda mitte formaalse loogika samasuse ning vastuolu seaduse eitamist. Dialektiline loogika, vaadeldes nähtusi nende muutumise protsessis, esitamata samasust ja vastuolusid, eitab aga absoluutset samasust nagu absoluutset vastandlikkustki ja käsitleb nähtusi kui vastandite ühtsust, kui elavat, konkreetset samasust, mis sisaldab endas paratamatult oma vastandit. Ja see vastanditevaheline suhe - nende vaheline võitlus - moodustabki nähtuste liikumise sisemise liikumapaneva jõu. Iseliikuv mateeria ei vaja liikumiseks välist tõuget. Tema liikumise allikas peitub temas eneses, s.o. vastandite dialektilises ühtsuses ja võitluses. "Ühtse jagunemine ja tema vastuoluliste osade tunnetamine ... on dialektika olemus..." (Lenin, V.I. Teosed, XIII kd., lk. 301).

Vastuolud, vastupidi formaalse loogika põhimõtetele, ei ole seega mitte puhtsubjektiivsed, tekkides meie loogilises mõtlemises esinevate vigade tagajärjel, vaid vastuolud on tegelikkuse nähtustele objektiivselt omased, kujutades endast nähtuste liikumise sisemist dialektilist alust. Ja dialektika vastandite ühtsuse ning võitluse seadus kujutab endast nähtuste arengu kõige üldisemat seadust. Seal, kus puuduvad vastuolud, ei ole ka arengut. Dialektika selle põhilise seaduse olemus seisneb selles, et iga protsess nii looduses, ühiskonnas kui ka inimese tunnetuses kujutab endast ühtse jagunemist vastanditeks ja nende vastandite võitlust. Kõigile nähtustele on omane jaguneda erinevateks vastandlikeks külgedeks, tendentsideks, momentideks jne. Nähtused ei kujuta endast absoluutset samasust, vaid ühtne nähtustes jaguneb vastanditeks, millevaheline suhe - vastuolu - ongi nähtuste arengu, nende muutumise sisemiseks allikaks, liikumapanevaks jõuks, mis viib

ühtede nähtuste asendumisele teistega.

Vastandite olemasolu nähtustes, s.o. vastuolude esinemine ja võitlus sellel alusel, ei ole mitte väline ega juhuslik antud nähtuse suhtes. Vastandite võitluse küsimust kui arengu allika küsimust ei saa õigesti mõista, kui me vastandite all käsitame erinevaid külgi, tendentse ja jõude, mis on teineteisest täiesti sõltumatud, mis tekivad teineteisest eraldi ja pörkavad kokku juhuslikult. Vastandite võitlus kui arengu sisemine allikas on nähtustele seesmiselt paratamatu, olles tingitud antud nähtuse loomusest, tema olemusest tervikuna. Vastandlikud küljed ja tendentsid nähtustes, mille vaheline võitlus moodustab arengu allika, on teineteisega lahutamatuult seotud, kujutavad endist ühtse terviku vastandlike külgi või tendentse. Dialektikas ei vaadelda vastuolu kui arengu sisemist allikat erinevate tendentside juhusliku kokkupõrkena, vastandite ühtsus ei seisne mitte nende välises, formaalses ühtsuses, vaid vastuolu on nähtusele kui tervikule sisemiselt omane. Vastandid moodustavad tervikliku ühtsuse, nähtuse kui sellise. Dialektiline, tõeline vastuolu seisneb vastandite ühtsuses. Ühtse jagunemine vastanditeks ja nendevaheline suhe - sellest kujuneb vastuolu kui nähtuse arengu sisemine allikas. Vastuolu - see on ühtse nähtuse erinevate, vastandlike külgede, tendentside, momentide jne. vaheline teatud kindel seos, teatud suhe. See seos sisaldab endas kaht momenti: (1) ühtsuse (samasuse, identsuse), sest vastandid esinevad antud nähtuse, teatud kindla kvaliteedi külgedena, komponentidena, elementidena, mis võivad eksisteerida ja omavad mõtet ainult kindlas ühtsuses. Vastuolus kui dialektilises nähtuses üks vastand eeldab tingimata teise olemasolu, on teise olemasolu tingimuseks. Vastandite ühtsus ei ole mitte tavaline polaarsus, mitte formaalne ühtsus (nagu näiteks valge - must, kõrge - madal jne.), vaid erinevate külgede, tendentside jne. aktiivne läbipõimumine ühtses tervikus. (2) Just see, et vastandid ei esine mitte kui staatilised polaarsused, vaid kui aktiivsed vastastikku läbipõimuvad vastandlikud küljed ühtses terviklikus nähtuses, tingib vastandite võitluse. Vastuolus vastandid mit-

te üksnes ei tingi teineteist, vaid nad ühtlasi eitavad teineteist. Vastandite võitlus ongi ühtse erinevate külgede, tendentside jm. teineteise aktiivne eitamine, mis tingib nähtuse sisemise liikumise, tema sisemise aktiivsuse. Ja ainult vastandite ühtsus teeb võimalikuks ning paratamatuks nende võitluse. Väljaspool ühtsust pole vastandite võitlust. Elu kui potentsiaalselt pidevalt kestav ja end taastav seostatud orgaaniliste reaktsioonide lahtine süsteem (J. Bernal) võib eksisteerida ainult kui vastandliku protsesside - assimilatsiooni ja dissimilatsiooni sisemine, lahutamatu ühtsus, seejuures teineteist pidevalt aktiivselt eitavate protsesside ühtsus. Elu kestab ainult seni, kuni kestab nende vastandite võitlus nende sisemises ühtsuses. Seega vastuolu ise on vastuoluline ja see vastandite seose, nende suhete (vastuolu) sisemine vastuolulisus määrabki vastuolu kui nähtuse sisemise aktiivsuse põhjustaja osa.

Kuid vastandite ühtsus on suhteline, nendevaheline võitlus aga absoluutne. Vastandite ühtsus ja nendevaheline võitlus, vaatamata sellele et nad on teineteisega sisemiselt lahutamatult seotud ja et üks eeldab teist, ei oma võrdset kohta meid ümbritsevas tegelikkuses. Vastandite ühtsuse ning võitluse erinev osa tuleneb otseselt nende erinevast kohast materia liikumises.

Meid ümbritsev maailm kujutab endast lõpmatult mitmekesiste nähtuste, mitmesuguste esemete ja asjade, protsesside jne. teatud süsteemi. Kõik see ei ole aga muutumatu, lõplikult antud kõigiks aegadeks, vaid siin toimub pidev muutumine, ühtede nähtuste asendumine teistega, ühtede protsesside üleminek teisteks jne. Meid ümbritsev tegelikkus kujutab endast oma olemuselt lõpmatu liikumise, lõpmatu muutumise protsessi. Ja vastandite võitlus kui nähtuste muutumise, nende liikumise sisemine aktiivne alge, kui liikumise kandja - on samuti absoluutne nagu liikumine isegi materia eksisteerimise viisina. Vastandite ühtsus aga (vastandite samasus, ühtelangemine), vaatamata sellele et ta on vastandite võitluse tingimuseks, on suhteline, mööduv, nagu on suhtelised ja mööduvad üksikud nähtused, esemed, protsessid jne. kui absoluutses liikumises oleva materia suhtelised konkreetset esinemisvormid,

kui suhtelise paigalseisu, püsivuse momendid. Nagu absoluutse mateeria liikumine teostub tema konkreetsete esinemisvormide - suhteliste paigalseisude kaudu, nii ka vastandite absoluutne võitlus kui selle liikumise kandja teostub tema suhteliste ühtsuste kaudu.

Vastandite ühtsuse suhteline iseloom tuleneb veel sellest, et vastandid võivad olla samased, langeda ühte, moodustada ühtsuse ainult teatud kindlatel tingimustel. Kõik nähtused meid ümbritsevas maailmas kui teatud kindlate seoste süsteemid, kujutades endast teatud vastandite ühtsust, tekiavad ja eksisteerivad ainult teatud kindlatel tingimustel, mis teevad võimalikuks vastavate seoste ning suhete olemasolu. Vastandite ühtsus, nende samasus - see on seega ainult teatud tingimustes esinev suhteline paigalseis, teatud suhteline seoste püsivus, teatud suhteline mööduv olek, mis asendub teise olekuga, teise suhtelise püsivusega jne. lõpmatult. Vastandite võitlus kui liikumise, igavese, absoluutse muutumise alus on absoluutne, nende ühtsus aga kui mateeria mitmekesiste olekute, teatud püsivate seoste - paigalseisude - tingimus on suhteline.

Seega otsib dialektika liikumise kui mateeria iseliikumise allikat nähtustele enestele objektiivselt omastes vastuoludes - nähtustele omastes sisemistes vastandites ja nende vahelises võitluses.

Vastandite ühtsuse ning võitluse seaduse kui arengu kõige üldisema seaduse käsitlemisel tuleb silmas pidada mõningaid olulisi momente selles probleemis.

Kõigepealt, vastuolu kui arengu, kui liikumise allikas kujutab endast üldist nähtust, mis on objektiivselt omane kõigile meid ümbritseva maailma esemetele, protsessidele jne. nii looduses, ühiskonnas kui ka tunnetuses. Teisiti öeldes, vastuolud omavad üleüldist iseloomu. Vastuolude üleüldisus tuleneb juba loogiliselt liikumise absoluutsusest. Kuna ei ole ega saa olla muutumatuid, väljaspool liikumist olevaid nähtusi, vaid et kõik muutub, läheb üle teiseks - ühe sõnaga, et mateeria on pidevas iseliikumises, siis ka vastuolud kui selle iseliikumise sisemine põhjus, kui arengu liikumapanev jõud esinevad kõikjal, kõigis nähtustes - on üleüldi-

se iseloomuga.

See materialistliku dialektika tees vastuolude üleüldisusest on leidnud otsest faktilist kinnitust teaduse poolt. Ja mida enam areneb edasi teadus, mida sügavamale inimese tunnetus tungib teda ümbritsevate nähtuste olemusse, seda enam leiab kinnitust tees nähtustele omastest sisemistest vastuoludest kui nähtuste arengu, nende käitumise määrajaist - kui liikumise alusest.

Kaasaegne loodusteadus on näidanud, et võti nii anorgaanilises kui ka orgaanilises looduses esinevate nähtuste mõistmiseks seisneb nendele omaste vastuolude avastamises, nähtustes toimuvate vastandlike külgede, omaduste, tendentside, jõudude jne. vastastikuste suhete ning seoste avastamises. Juba suhteliselt lihtne mehhaaniline liikumine, nagu nägime, kujutab endast vastuolulist protsessi, mis omakorda on tingitud ruumi ja aja pidevuse ning katkendlikkuse momentide vastuolulisest iseloomust. Kui juba selline võrdlemisi lihtne liikumine, nagu mehhaaniline ümberpaigutus ruumis kujutab endast pidevalt tekkivat ja samaaegselt lahendatavat vastuolu, siis seda vastuolulisemat iseloomu omavad liikumise kõrgemad vormid. Teadus on avastanud füüsikaliste ja keemiliste nähtuste sügavalt vastuolulise iseloomu. Just nendele nähtustele ja protsessidele omased sisemised vastandlikud küljed, omadused ja tendentsid ning nendevahelised suhted moodustavad selle aluse, mis tingib antud protsesside ja nähtuste iseloomu, nende käitumise ja kulgemise. Teadus on näidanud, et anorgaanilise looduse nähtuste liikumise allikas peitub neis endis, nende vastandlike külgede vahelistes suhetes, mis moodustab liikumise sisemise potentsiaali, nii öelda anorgaanilise looduse sisemise aktiivsuse. Mitmesuguste füüsikaliste ning keemiliste nähtuste ja protsesside iseloom, nende omadused jms. on tingitud nende vastandlike külgede ja tendentside vahekorra: elektrilised nähtused positiivse ja negatiivse elektri vahekorra, magnetilised nähtused ja protsessid põhja- ja lõunapooluse suhetest, valguse omadused, tema käitumine ja liikumine on tingitud tema vastuolulisest loomusest - korpuskulaarsuse ja lainelisuse /omaduste/ vahekorra, samasugust vastandlike omaduste, vastandlike külgede ühtsust

kujutab endast ka mateeria elementaarosake - elektron. See-
ga aine ja valgus omavad ühesuguselt vastandlikke omadusi -
osakese (korpuskuli) ja laine omadusi, mis määrabki nende
nähtuste iseloomu ja liikumise, nende käitumise. Teisest
küljest mateerial, mis omab välja kuju, on samuti kahesugu-
sed, vastandlikud omadused, ta ei liigu ega toimi mitte pi-
deva lainena, vaid diskreetsete osakeste - footonite jne.
näol.

Aatom ei ole tänapäeval enam lihtsalt mateeria elemen-
taarne "ehituskivi", mis on ise inertne ja passiivne, vaid
tänapäeva teadus on avastanud aatomi keerulise siseehituse.
Aatom on sisemise aktiivsusega, sisemiselt liikuv ja lii-
kumise potentsi sisaldav keeruline süsteem, mille liikumine,
käitumine ja omadused sõltuvad temas esinevate vastandlike
jõudude suhetest. Mitte üksnes aatom tervikuna, vaid ka aato-
mi tuum kujutab endast vastandlike jõudude süsteemi, jne.

Ka keemilised nähtused ja protsessid toimuvad vastand-
like jõudude, vastandlike omaduste ja külgede toime alusel,
mis viib ühtede ainete ühinemisele, ühtede keemiliste ühen-
dite tekkimisele, teiste lagunemisele, mis määrab erineva-
te keemiliste ühendite erineva käitumise, liikumise erineva-
tes tingimustes.

Samuti on elusas looduses. Juba elu ise on pidevalt tek-
kiv ning lahendatav vastuolu kahe vastandliku protsessi -
dissimilatsiooni ning assimilisatsiooni vahel. Antud vastu-
olu on üldse nii elu kui tema arengu aluseks. Teisest kül-
jest, vaatamata sellele et organism moodustab teda ümbrit-
seva keskkonnaga lahutamatu ühtsuse, mille tingib ainevahe-
tus kui üldse elu alus, kujutavad organism ja keskkond en-
dast vastandeid, milledevaheline suhe - keskkonna ning orga-
nismi vastuolud - on üldse orgaanilise maailma evolutsiooni
põhjuseks, Orgaaniliste vormide evolutsioon, nende areng,
ühe sõnaga - orgaanilise looduse liikumine - see on pidevalt
tekkiv ja pidevalt lahenduv vastuolu keskkonna ning organis-
mi vahel. Teisest küljest, vaadeldes organismi omaette, ku-
jutab orgaanilise vormi areng endast pidevat võitlust kahe
vastandliku külje või tendentsi vahel - pärilikkuse (kui alal-
hoidva, konservatiivse) ja muutlikkuse (kui progressiivse)

vahel. Nende kahe tendentsi vahekorrad tingivad ka organismide arengu, nende käitumise ühtedes või teistes tingimustes evolutsiooni protsessis. Darwini üks suuri teeneid teaduse ees seisnebki selles, et ^{ta} käsitles orgaanilise looduse arengut - liikide tekkimist käsitles mitte kui mingi kõrgema jõu poolt liikumisse viidud muutumist, vaid kui orgaanilise looduse iseliikumist, mille aluseks on orgaanilisele maailmale omased sisemised vastuolud. Loodusliku valiku protsessi, selle peamise orgaanilise maailma arengu faktori aluseks on Darwinil vastandlike tendentside võitlus. Teine küsimus on, kui võrd õigesti käsitles Darwin selle võitluse põhjusi, kuna ta omistas liiga suurt tähtsust võitlusele ülerahvastumise tagajärjel ja võttis seda kui absoluutset seadust, mis kehtib kogu orgaanilises looduses. Selles võitluses tuleb aga arvestada veel paljusid vastuolusid, nagu konkurentsi, eriti võitlust uue (s.t. uue, paremini kohanenud liigi kui uue kvaliteedi) ja vana (halvemini kohanenud liigi) vahel, mis etendab väga tähtsat osa orgaanilise looduse arengus.

Ühiskondlikus elus on samuti arengu allikaks nähtustele omased sisemised vastuolud. Tootmise kui ühiskonna eksisteerimise aluse arengu allikaks on tootmise ja tarbimise vastuolu ja kogu tootmisprotsessi liikumine kjutabki selle vastuolu pidevat tekkimist ja lahendamist. Ühiskonna ajaloo jooksul on toimunud teatud kindlate ühiskondlike formsioonide (ürgkogukondlik - orjanduslik - feodaalne - kapitalistlik - sotsialistlik) vaheldumine. Selle aluseks on vastavale formsioonile omase tootmisviisi vaheldumine teiseiga. Selle protsessi aluseks on tootmisviisile omase kahe külje, tootlike jõudude ja tootmissuhete vaheline vastuolu, mis lõpuks viib ühe tootmisviisi asendamisele teiseiga. Alates orjanduslikust ühiskonnast on ühiskonna areng toimunud klassivõitluse arengu kujul. Orjanduslikus, feodaalses ja kapitalistlikus ühiskonnas on meil tegemist kahe põhilise vastandliku klassiga : ühega, kelle käes on tootmisvahendid ja kes seetõttu eksploateerib oma vastandit - tootmisvahendeid mitteomavat klassi, ja nendevahelise ägeda klassivõitlusega. Klasside vastuolud peegeldavad tootmisviisi vastuolusid, õigemini, tootmisviisi vastuolud avalduvad klassidevaheliste

vastuolude kaudu. Seetõttu kuivõrd klassivõitlus kujutab endast tootmisviisi vastuolude väljendust, on klassivõitlus neile ühiskondadele omane liikumapanev jõud.

Samuti inimese tunnetuse arengu aluseks on vastuolud. Inimese tunnetuse, sealhulgas teaduse areng ei ole mitte rahulik ega vaikne voolamine ühes sunnas, vaid sügavalt vastuoluline protsess, mis toimub vastandlike seisukohtade, arvamuste, teooriate jne. võitluse teel. Juba inimtunnetuse kui terviku arengu aluseks on vastuolu ühelt poolt inimõistuse piiramatu võimaluse vahel tunnetada meid ümbritsevat maailma ja teisest küljest piiratud inimõistuste vahel, millede kaudu see piiramatu tunnetusvõime teostub.

Tunnetusele (teadusele, kunstile jne.) omased vastuolud, igasugused lahkuminekid inimeste arvamustes, mõistetes, seisukohtades jne. kujutavad endist objektiivsete vastuolude peegeldust. Meie subjektiivsele mõtlemisele omased vastuolud ei ole puhtloogilised, puhtsubjektiivsed, vaid on subjektiivsed ainult vormilt, sisult aga objektiivsed. Sellepärast ka tunnetuse käigus tekkivate vastuolude lahendamine seisneb nende, meie subjektiivsete vastuolude aluseks olevate objektiivsete vastuolude õiges mõistmises, õiges tunnetamises. See-ga objektiivsed vastuolud, peegeldudes subjektiivses mõtlemises, moodustavad mõistete vastuolulise liikumise aluse, meie subjektiivse mõtlemise arengu aluseks on objektiivsete vastuolude peegeldamisel kujunenud vastuolud.

Seega igal pool, kõigis protsessides on olemas vastandid - nii liikumise lihtsates kui ka komplitseeritud vormides, nii objektiivses maailmas kui ka inimese subjektiivses teadvuses, moodustades igal pool liikumise sisemise tõukejõu, sisemise allika. Kuid see asjaolu, et vastuolud esinevad eranditult igal pool, kõigis nähtustes ja protsessides, moodustab vastuolude üleüldisuse küsimuse ühe külje.

Tees vastuolu üleüldisusest, vastuolu absoluutsest iseloomust, see, et vastuolud esinevad kõikjal, et kõigis nähtustes esineb ühtse jagunemine vastandlikeks külgedeks, tendentsideks jne. tähendab järelikult veel seda, et iga nähtuse, eseme, protsessi jne. arenemise, liikumise käigus esineb vastuolu algusest peale kuni lõpuni. Iga nähtuse ja eseme arenemine

on vastuoluline algusest lõpuni. On ebaõige seisukoht, et alguses mingis nähtuses ei ole vastuolusid, vaid et need te- kivad alles teatud arenguetapil. Selline seisukoht viib pa- ratamatult metafüüsilisele välise tõuke teooriale, sest ei- tades vastuolude ja vastandite võitluse olemasolu nähtuste kõigil arenguastmetel, peame nähtuste arengu, liikumise põh- just sellel perioodil, kui tal pole sisemiselt omaseid vas- tuolusid, otsima väljaspool nähtust. Kuid see, et iga nähtu- se areng on vastuoluline protsess algusest lõpuni, kõigil te- ma arenguastmetel, ei tähenda seda, et vastuolu esineb näh- tuses juba algusest alates kuni lõpuni ühesugusena. Vastu- olud on absoluutse iseloomuga, s.t. nad on omased kõigile näh- tustele nende kõigil arenguastmetel algusest lõpuni. Kuid vas- tuolu ise ei kujuta endast mingit muutumatut, algusest kuni lõpuni ühesugusena antud vahekorda. Vastuolu on ise muutuv ja just see vastuolu muutumine moodustabki arengu, liikumi- se sisu. Nähtustes esinevad vastandlikud tendentsid, küljed, omadused jne., ühe sõnaga - vastandid, milledeks ühtne näh- tus jaguneb, on liikuvad, muutuvad kategooriad, mis nähtuse arenemisprotsessi käigus teevad läbi olulisi muutusi. Vastan- did ei eksisteeri mitte lihtsalt teineteise vastas, vaid on teineteisega tihedalt läbi põimunud, tungivad teineteisesse ja nendevaheline suhe - vastuolu - võib algul ilmned a erine- vusena kahe (või rohkema) tendentsi, külje, omaduse jne. va- hel, mis näitab nähtuste sisu keerukust, komplitseeritust. Edaspidise arengu käigus see erinevus järjest süveneb, vas- tanditevaheline võitlus järjest teravneb - vastuolu teravneb, kuni enne ainult erinenud küljed, tendentsid jne. satuvad tei- neteise vastu. Vastuolu edasine teravnemine viib selle muutumise otseseks vastandlikkuseks, mis võib areneda kuni konfliktini. Ühe sõnaga, kui nähtuste arengu algstaadiumis on ülekaalus vastandite samasuse moment, siis lõppstaadiu- mis tõuseb esikohale nende eitav moment, mis viib lõppkokku- võttes antud vastuolu lahendamisele, vastandite üleminekule teineteiseks, mis põhjustabki ühe nähtuse asendumise teisega, ühe kvaliteedi asendumise teisega,

Erinevus on samuti vastuolu, üks vastuolu avaldumisvor- me. Vastuoludest ja vastanditest me räägime kahes mõttes:(1)

vastandid kui nähtusele omased erinevad, mittesamased küljed, tendentsid, omadused jne. näit: positiivne - negatiivne, uus - vana jne. Selles mõttes me räägime ka vastuolust kui nende külgede vahelisest suhtest ja selles mõttes on iga erinevus (on ta siis oluline või mitteoluline) vastuolu. (2) Kuid vastandite all me mõistame ka äärmise teravuseni viidud erinevusi, kus erinevad küljed, tendentsid, omadused jne. moodustavad teineteisega otsesed vastandid. Selles mõttes räägime ka vastuolust kui vahepealsest astmest, kus erinevus on muutunud vastuoluks kahe külje vahel.

Seda erinevat tähendust, milles tarvitatakse neid mõisteid, tuleb alati silmas pidada, et ei tekiks vääriti arusaamist, - ühest küljest vastuolu ning vastandlikkus kui üldised mõisted, teisest küljest kui vastuolu arenemise eri astmete väljendused.

Võtame näiteks vastuolu proletariaadi ja kodanluse vahel. Selle aluseks on kapitalismi põhiline vastuolu ühelt poolt tootmise ühiskondliku iseloomu ja teiselt poolt eraomanduslike tootmissuhete vahel. Kuigi algul kapitalistlikud tootmissuhted üldiselt vastasid tootlike jõudude iseloomule, siis juba algusest peale esineb siin vastuolu. See aga ei ole veel eriti terav. Edaspidise arengu käigus see vastuolu teravneb, sest tootmise ühiskondlik iseloom suureneb järjest, tootmissuhted aga on põhiliselt jäänud endisteks. Selle tagajärjel see vastuolu järjest suureneb, mis tingib proletariaadi ja kodanluse vastuolu teravnemise kuni otsesteks vastanditeks. Tootmissuhted satuvad vastuollu tootlike jõududega - see ongi sotsialistliku revolutsiooni majanduslikuks aluseks.

Teaduse arengus tekkis evolutsiooniline paleontoloogia võitluses kreatsioonismiga ja katastrofismiga. Ta võitis tänu Darwini õpetusele, mis kujutab endast järjekindlat materialistlikku õpetust. Kuid kuigi evolutsiooniline paleontoloogia tekkis Darwini õpetuse põhiprintsiipide rakendamise-na fossiilse materjali uurimisel, ei olnud kõik evolutsionistid-paleontoloogid darvinistid, s.o. materialistid. Tekkis kohe algusest peale evolutsiooniteooria küsimuste idealist-

lik käsitlus. Alguses esines see erinevusena ühtses evolutsioonilises paleontoloogias. Kui evolutsiooniteooria täielikult võitis kasvas see erinevus üle vastuoluks ja XIX saj. lõpul (umbes 1890.a.) kujuneb evolutsionismi baasil otsestelt kaks vastandlikku organismide arengu käsitlust - idealistlik (neolamarkism jt.) ja materialistlik (darwinistlik).

Seega ei ole vastuolu n.ö. surnud nähtus, vaid pidevalt muutuv, arenev. See vastuolu pidev muutumine ongi nähtuste arengu sisemiseks allikaks, see, mis loob nähtuste sisemise aktiivsuse. Vastuolu muutumine on vastandite vahekorra muutumine. Vastandite vahekorra muutumine tähendab vastandite koha, nende osatähtsuse, jõu jne. muutumist nähtustes. Vastandid, mis moodustavad teatud ühtsuse mingi nähtuse raames, ei ole oma kohalt, oma mõjult võrdsed - ei kujuta endast mitte kaht polaarset teineteist tasakaalustavat külge. Asi on selles, et nähtustes, vastandite ühtsuses on üks vastuolu külg tavaliselt ülekaalus, teine aga nii öelda alluv. See tuleneb juba nähtuse kui mingi oleku, kui kvalitatiivse seisundi üldisest iseloomust. Erinevad kvalitatiivsed olekud, s.o. mitmesugused nähtused meid ümbritsevas maailmas kujutavad endast paigalseisu, liikumatust üldise liikumise suhtes. See on materia diferentseerumise aluseks. Iga nähtus, kuni ta säilitab oma kvaliteedi, kujutab endast paigalseisu, vaatamata temas toimivatele muutustele, seni kuni need muutused pole kvantitatiivsest staadiumist üle läinud kvalitatiivseteks.

Seetõttu ka üks teatud külg, tendents, omadus, jõud jne. nähtuses, antud nähtuse teatud kindla kvalitatiivse oleku - suhtelise paigalseisu - kandjana etendab vastandite ühtsuses domineerivat osa. Üks vastanditest moodustab vastuolu peamise külje. Nähtuse arengu käigus see vahekord muutub. Teatud nähtuse kui mingi kvalitatiivse oleku muutumisel senine peamine külg kaotab järjest oma domineerivat seisundit vastandite ühtsuses ja tema vastand omandab järjest suuremat ülekaalu, mis väljendab üldise liikumise, arenemise tendentsi. See vastandite vahekorra muutumine, mis moodustab nendevahelise võitluse sisu, viib lõpuks vastandite üleminekule teineteiseks - endise kvaliteedi kui vastandite teatud kindla

ühtsuse asendumisele teisega. Nii näiteks aine erinevate agregaatolekute puhul iga erinev olek (kas tahke, vedel või gaasiline) kui kvalitatiivselt erinev teatud kindel vastandite ühtsus oleneb selle aine osakeste - aatomite ning molekulide vahel valitsevate külgetõmbe - ning tõuketungide vahekorrast. Kuigi aine iga agregaatolek kujutab endast nende tungide kui vastandite ühtsust, ei kujuta tõmbe- ning tõuketungid siin mitte staatilisi tasakaalustatud polaarsusi, vaid aine erinev agregaatolek oleneb just sellest, kumb nendest tungidest etendab antud ühtsuses domineerivat osa. Tahke oleku kui teatud kindla kvalitatiivse seisundi puhul on selle kandjaks siin ülekaalus olev tõmbetung. Üleminek uude kvalitatiivsesse olekusse - gaasilisse - on tingitud just vastandite vahekorra muutumisest: enne ülekaalus olnud tõmbetung on enda kui vastuolu peamise külje koha loovutanud tõuketungile - vastandid on läinud üle teineteiseks ja see vastandite "jõudude" uus vahekord määrab aine agregaatoleku uue kvaliteedi.

Dialektika tees ühtse jagunemisest vastanditeks ja vastandite üleminekust teineteiseks tähendab seega seda, et nähtustes toimub pidev areng, muutumine, mille aluseks on nähtuse sisemiste vastandite liikumine, nende vahekorra muutumine, nendevaheline võitlus, mis viib vastandite koha, osatähtsuse jne. muutumisele, kus progressiivne muutub reaktsiooniliseks, uus vanaks, alluv valitsevaks jne. Seejuures ühe kvaliteedi muutumisega teiseks, mis toimub kvaliteedile omaste sisemiste vastuolude arengu alusel, toimub ka vastuolude iseloom, nende koha jne. muutus. Igal uuel nähtusel, protsessil jne. on omad vastuolud, omad vastanlikud küljed, omadused jne. Uue nähtuse, uue protsessi tekkimine tähendab, et vana ühtsus ja seda moodustavate vastandite vahekord annavad aset uuele ühtsusele ja seda moodustavatele uutele vastanditele. Vana protsess, nähtus lõpeb, uus tekib, astub tema asemele. Uues nähtuses või protsessis algab oma, uute vastuolude arenemine. Ja nii kogu aeg edasi. Vastandite ühtsus on suhteline, nende võitlus absoluutne. Vastuolud on üleüldised, omased kõigile nähtustele ja läbivad nähtuste arengu kõik etapid algusest kuni lõpuni, olles arengu, muutumise sisemiseks allikaks.

Vastuolude absoluutsus väljendab aga antud küsimuse üht külge - seda üldist, mis on omane vastuolule üldse. Kuid üldine eksisteerib ainult üksikus. Vastuolude absoluutne iseloom väljendab ainult seda üldist, mis on omane kõigile nähtustele nende liikumise allika seisukohalt. Sellest aga üksi ei piisa antud probleemi igakülgseks õigeks mõistmiseks. Vastuolude üleüldisus sisaldab ise endas sügavat vastuolu, sest vastuolude absoluutsus teostub ainult suhteliste vastuolude kaud. Vastuolu üleüldisest, absoluutsest iseloomust võime kõnelda ainult selle alusel, et vastuolud esinevad kõigis üksikutes, suhtelistes nähtustes. Üldist, absoluutset vastuolu kui sellist pole olemas, on olemas ainult vastuolu üldine, absoluutne iseloom, vastuolude absoluutsus. See vastuolude üleüldisuse ja nende absoluutsuse avastamine oli suur samm edasi tunnetuse arengus, sest ilma üldise tunnetamiseta ei ole vastuoludes võimalik avastada liikumise, nähtuste arenemise üldisi põhjusi või aluseid. Üldise tunnetamine on nähtuste omavaheliste seoste, meid ümbritseva maailma nähtuste üldise olemuse ja nende ühtsuse tunnetamine. Üldise tunnetamine loob ühtlasi aluse tunnetuse edasiseks süvenemiseks nähtuste tundmaõppimisel.

Selline on nii üksiku inimese kui ka kogu inimtunnetuse arengu käik, mida on tõestanud kujukalt teaduste ajalugu. Inimese tunnetus liigub alati järk-järgult algul üksikult ja spetsiifiliselt üldise tunnetamisele. Algul inimesed tunnetavad alati üksikute nähtuste spetsiifilist olemust ja alles sellel alusel võib üle minna üldise olemuse tunnetamisele, üldistamisele jne. See on nii iga konkreetse teaduse kui ka kogu inimtunnetuse arengu seaduspärasus. Algul faktid, s.t. üksiku spetsiifilised omadused, tunnused jne. ning alles üksiku tundmise teatud tase teeb võimalikuks üldistused sellel alusel. Need üldistused, s.o. nähtuste üldise olemuse tundmine, teevad edaspidi võimalikuks üksiku, konkreetse veelgi sügavama tunnetamise. Seega teeb tunnetus läbi kaks etappi - algul üksikult, spetsiifiliselt üldisele ja teiseks üldiselt jälle spetsiifilisele, üksikule, kuid juba uuel, kõrgemal tasemel. Seepärast on üldise tunnetamine oluliseks kvalitatiivseks sammuks edasi tunnetuse arengus.

Seejuures ei tohi aga kunagi unustada, et üldine - see on abstraktsioon, kuigi teaduslik abstraktsioon, siiski abstraktsioon, mis esineb ainult konkreetse, üksiku, spetsiifilise kaudu. Üksik, spetsiifiline on üldise avaldumisvormiks. Kuid spetsiifilise täielikuks mõistmiseks ei piisa ainult üldise tunnetamisest. Üldistusi ei tohi spetsiifilise kohta mehhaaniliselt rakendada. See põhjustab olulisi vigu. Tuleb alati silmas pidada, et ainult üksikute nähtuste spetsiifilise olemuse tunnetamisega võib kogu täiuses tunnetada vastuolus esinevat üldist. Ainult suhtelise igakülgse uurimisega on võimalik igakülgsest tunnetada ka absoluutset. Üldisi seisukohti, üldisi tödesid ei tohi muuta mingiteks puhtabstraktsteks vormeliteks. Tunnetuse kahe etapi vastastikuse seose, nende lahutamatus, nende läbipõimumise mittemõistmine on üks dogmaatilise käsitlemise peamisi põhjusi.

Vastuolude kui liikumise sisemise allika küsimuse õige mõistmiseks tuleb alati silmas pidada, et liikumise vorme on palju ja et igal liikumise vormil on oma spetsiifilised vastuolud, mis moodustavad antud nähtuse spetsiifilise olemuse ja eraldavad antud nähtust teistest nähtustest. Teatud üksikut nähtust ei saa täielikult mõista väljaspool tema seost teiste nähtustega. Üht liikumisvormi ei saa mõista väljaspool seda üldist, mis ühendab teda teiste liikumisvormidega. Kuid nii sama tähtis, isegi tähtsam on tunnetada seda spetsiifilist, mis on omane ainult sellele üksikule nähtusele, eraldab teda teistest ja iseloomustab antud nähtust kui kvaliteeti. Spetsiifilise tunnetamine on nähtuse kvalitatiivse erinevuse tunnetamine. See on tunnetuses eriti tähtis, sest see tähendab meid ümbritseva mitmekesisuse tunnetamist. Tuleb aga rõhutada, et üldise ja spetsiifilise tunnetamine on teineteisest lahutamatud, spetsiifilise kaudu me tunnetame üldist, üldise tunnetamine võimaldab igakülgsest uurida spetsiifilist. Selleks et täielikult tunnetada mingi nähtuse olemust, tuleb kindlaks teha nii see üldine, mis ühendab teda teiste nähtustega, kui ka see spetsiifiline, mis eraldab teda teistest.

Et mõista mingi nähtuse või protsessi olemust, tema arengu ja liikumise põhjusi, tuleb uurida neid spetsiifilisi

vastuolusid, mis määravad antud nähtuse olemuse, tema koha teiste nähtuste seas, tema seose teiste nähtustega jne. See võimaldab ühtlasi kindlaks teha nähtuse arengu, tema liikumise seaduspärasused. Teaduse uurimisaineks ongi just spetsiifiliste vastuolude uurimine. See vastuolude erinevus, spetsiifilisus tingib ka teaduse jagunemise erinevateks harudeks. Looduses on palju liikumisvorme: mehhaaniline liikumine, füüsikaline liikumine (näit. heli, valgus, soojus, elekter, magnetism jne.), keemilised ühinemised ja lagunemised, füsioloogilised protsessid jne. Need liikumisvormid on üksteisega tihedalt seotud, sõltuvad üksteisest, kuid igaüks neist erineb oma olemuselt teisest. Et tunnetada neist igaühe olemust, antud liikumisvormi sisemist tugejõudu, arengu sisemist põhjust, tuleb avastada nende spetsiifilised vastuolud. Vastuolu kui igasuguse liikumise üldine alus avaldub ainult spetsiifiliste vastuolude kaudu, nende näol. Nii pole olukord mitte ainult looduses, vaid ka ühiskonnas ja ideoloogilistes nähtustes, Igal ühiskondlikul vormil, igal ühiskondlikul formatsioonil on oma spetsiifilised vastuolud, mis tingivad antud ühiskondliku nähtuse olemuse ja tema arengu. Samuti igal teadvuse vormil on oma spetsiifilised vastuolud, oma olemus, mis määrab antud teadvuse vormi arengu.

Sellepärast ongi marksistliku dialektilise meetodi üheks kõige tähtsamaks nõudeks nähtuste konkreetse analüüsi nõue. Materialistliku dialektika seadusi ja kategooriaid ei tohi rakendada mehhaaniliselt konkreetsetele nähtustele. Need seadused kujutavad endast ainult üldist meetodit, mis on meil aluseks spetsiifilise konkreetse uurimisel. Sellepärast nimetas ka Lenin marksismi tuumaks, tema "elavaks hingeks" konkreetse situatsiooni konkreetset analüüsi. Dialektika seadused ei ole šablooniline skeem, vaid üldine uurimismeetod, selle üldise tunnetamine, mille alusel on võimalik üksiku, spetsiifilise igakülgne tunnetamine, spetsiifilise olemuse avastamine.

Spetsiifilisi jooni ei oma vastuolud mitte ainult materia suurte liikumisvormide (nagu mehhaaniline, füüsikaline jne.) puhul, vaid iga konkreetne nähtus, olgu see looduses, ühiskonnas või inimese tunnetuses, omab oma spetsiifilist

vastuolu, mis tingib tema olemuse ja arenemise. Samuti pole teatud vastuolu - nähtus oma vastanditega - erinevates tingimustes ühesugune, vaid omab igas konkreetsetes olukorras spetsiifilisi jooni, mis tingib tema arenemise antud olukorras.

Vastuolu spetsiifilisuse tunnetamine omab väga suurt tähtsust nähtuste arengu mõistmisel, sest vastuolu spetsiifilised iseärasused määravad vastuolu konkreetse lahendamise tee, selle konkreetse vormi, milles toimub antud nähtuse kvalitatiivne muutus. Iga konkreetne vastuolu lahendub vastavalt tema spetsiifikale olenevalt konkreetsest olukorrast. Nähtustele marksistliku konkreetse ajaloolise lähenemise meetodi tähtsus leidis erilist rõhutamist Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XX kongressil kapitalismilt sotsialismile ülemineku teede suhtes. Iga konkreetne ühiskondlik vastuolu lahendatakse vastavalt tema konkreetsest olukorrast tingitud spetsiifikale. Tänapäeval, jõudude praeguse vahekorra konkreetsetes tingimustes on kodanluse ja proletariaadi vahelise vastuolu lahendamise meetodid sotsialistlikus revolutsioonis teistsugused, kui nad olid näiteks 40 aastat tagasi. Ka tulevikus nad muutuvad. Peale selle omavad erinevatel maadel sõltuvalt nende ajaloolise arengu iseärasustest ja konkreetsetest tingimustest selle vastuolu lahendamise meetodid oma spetsiifikat. See tingibki, nagu sellele juhtis tähelepanu juba Lenin, sotsialistlike revolutsioonide vormide suure mitmekesisuse olenevalt nende vastuolude konkreetsest spetsiifikast. Samuti erinevad eri maadel ja eri aegadel olenevalt konkreetsetest ajaloolistest tingimustest need vastuolud, mis tingivad sotsialistliku korral liikumise, tema arenemise. Seetõttu on ka nende vastuolude lahendamise meetodid, sotsialismi ülesehitamise meetodid ja vormid erinevad. Kuid alati tuleb silmas pidada, et spetsiifiline konkreetne on vaid üldise esinemisvorm, üldise avaldumine üksikus konkreetsetes. Seetõttu võib ühe teatud vastuolu lahendamise vorm olla erinev olenevalt konkreetse olukorra spetsiifikast, kuid tema sisu, tema olemus jääb samaks. Vaatamata sotsialistlike revolutsioonide vormide mitmekesisusele nende olemus, nende sisu on sama: kapitalismi likvideerimine ja sotsialistliku ühiskonna rajamine.

Nähtuste konkreetne analüüs, nende spetsiifiliste vastuolude avastamine ja konkreetne lahendamine on subjektivismi ning dogmatismi vältimise peamisi meetodeid. Nähtusi tuleb uurida igakülgselt, nii nende üldiste seoste seisukohalt kui ka nende spetsiifiliste vastuolude lähtealuselt kui üldise ning üksiku dialektilist ühtsust.

Spetsiifiliste vastuolude tunnetamises on rida olulisi momente. Enamikul juhtudel nähtust, tema olemust ning arengut ei määra mitte ainult üks vastuolu, nii öelda üks vastandite paar. Meid ümbritsevad mitmesugused esemed, asjad, protsessid jne. kui teatavate kindlate seoste süsteemid kujutavad endist tavaliselt väga komplitseeritud nähtusi, mis sisaldavad väga mitmesuguseid külgi, tendentse, omadusi jne. kui mitmekesiste vastastikuste seoste väljendajaid. Ei ole olemas absoluutselt lihtsaid nähtusi, nagu ei ole olemas ka absoluutselt keerulisi nähtusi. Seetõttu omakorda ka need vastandid, milledeks ühtne nähtus jaguneb, pole kunagi absoluutselt ühtlased (samased), vaid enamasti vägagi komplitseeritud ehitusega. See tingib ka nendevaheliste suhete kompliteerituse ning mitmekesisuse. Materialistliku dialektika teesi ühtse jagunemisest kaheks vastandlikuks küljeks ei tohi mõista kui lihtsat mehhaanilist kaheks jagunemist, vaid kui vastastikku läbipõimunud seoste relatiivset kahestumist, mingis kindlas suhtes. Kuid mitte kõik vastandlikud küljed, omadused jne. ei oma antud nähtuse olemuse ning arengu jaoks määravat tähtsust.

Iga nähtuse kui teatud kindla kvalitatiivse vastastikuste seoste süsteemi jaoks omab mitmekesiste vastandlike külgede suhetest - vastuoludest, mis on omased antud nähtusele, määravat tähtsust üks teatud külgede suhe kui antud nähtuse põhiline vastuolu. Põhiline vastuolu on selliste vastandite suhe, mis määrab antud nähtuse üldise iseloomu, tema põhi-olemuse ja üldise arenguprotsessi. Põhiline vastuolu jääb muutmatuks nähtuse kogu arenguperioodi jooksul, seni kuni eksisteerib antud nähtus kui teatud kvaliteet. Kuid põhilise vastuolu muutumatus tähendab ainult seda, et nähtuse arenemisprotsessis ei muutu põhilise vastuolu iseloom ja siit tulenev nähtuse põhiolemus. See aga ei tähenda, et vastuolu

ise jääb muutumatuks, et jääb muutumatuks vastandite suhe. Nagu juba märgitud seisneb nähtuse areng just tema vastuolu arengus - vastandite vahekorra, nende suhete muutumises. Põhiline vastuolu teeb arenemisprotsessi jooksul läbi muutuse, õigemini, see muutus moodustabki arengu sisu. Vastuolu teravneb järjest, kuni saabub moment, kus vastandid muudavad oma kohta, lähevad teineteiseks üle - toimub üleminek ühest kvaliteedist teise. Seega omab põhiline vastuolu arengu eri etapil erinevat vormi. Nähtuste keerukuse tõttu esineb nähtuse arenguprotsessis peale põhilise vastuolu veel terve rida mittepõhilisi vastuolusid, mis on tingitud põhilisest vastuolust ja alluvad sellele. Põhiline vastuolu ei esine üldiselt mitte "puhtal" kujul, vaid ta astub esile mitmesuguste erinevate vastuolude kui põhilise vastuolu esinemise vormide kaudu. Need vastuolud teevad nähtuse arengu protsessis samuti läbi olulisi muutusi, mõned teravnevad, teised lahenduvad või pehmenevad, kolmandad tekivad jne. Seega on eri arenguetappidel põhivastuolu avaldusvormid erinevad olenevalt konkreetsetest arengutingimustest ja seetõttu on igal konkreetsetel arenguetapil tingituna konkreetsest olukorrast oma peamine vastuolu, mis antud tingimustes määrab arengu, põhjustab nähtuse ühe või teise käitumise, tema liikumise. Vastuolu, mis arengu ühel teatud etapil konkreetsetes tingimustes etendab peamise vastuolu osa, omab arengu teisel etapil teistsugustes tingimustes ebaolulist tähendust ja vastupidi. Mao Tse-dung oma artiklis "Vastuolud", juhtides erilist tähelepanu spetsiifilistele vastuoludele ja nende olenevusele konkreetsest olukorrast, näitab, et kapitalismi põhiline vastuolu - vastuolu kahe antagonistliku klassi - proletariaadi ning kodanluse vahel, mis tingib kogu kapitalistliku ühiskonna olemuse, jääb oma loomuselt muutumatuks kuni antud ühiskonna likvideerimiseni. Kuid kapitalistlikus ühiskonnas esineb veel terve rida mittepõhilisi vastuolusid, nagu näiteks vastuolu feodaalide klassi riismete ja kodanluse vahel, vastuolu talupoegade kui väikeomanike ja kodanluse vahel, vastuolu proletariaadi ja talurahva kui väikeomanike vahel, vastuolu kodanliku demokraatia ja fašismi vahel, vastuolud kapitalistlike riikide vahel jne. Kapitalismi arengu erinevatel etappidel osa nendest vastuoludest kas kaob või pehmeneb, osa tekib ja teravneb, erinevatel aegadel ja

ja erinevates konkreetsetes tingimustes omavad peamist tähtsust erinevad vastuolud, millede lahendamisest sõltub antud ühiskonna areng. Nii omandab imperialismi perioodil mõningates teatud konkreetsetes tingimustes peamise koha kapitalistliku ühiskonna vastuoludest vastuolu kodanliku demokraatia ja fašismi vahel, kui kodanlus astub avalikule pealetungile proletariaadi vastu, kehtestades oma avaliku vägivalla diktatuuri.

Samuti on orgaaniliste vormide arengu aluseks, selleks põhiliseks vastuoluks, mis tingib organismide muutuste tekkimise, vastuolu organismi ja keskkonna vahel. See vastuolu jääb oma iseloomult muutumatuks organismi kogu eksisteerimise vältel. Kuid nii keskkond kui ka organism on komplitseeritud nähtused ja nendevahelised suhted - vastuolud - on vormilt väga mitmekesised. Seetõttu avaldubki see põhiline vastuolu keskkonna ja organismi vahel erinevates konkreetsetes tingimustes organismi arengu erinevatel etappidel väga mitmesugusel kujul. Teatud etapil on taimsete vormide puhul peamiseks vastuoluks vastuolu pinnase omaduste ja taime ainevahetuse füsioloogiliste omaduste vahel, teistsugustes tingimustes ja teisel etapil temperatuurilised tingimused jne. Darwin märkis ühe orgaanilises maailmas valitseva vastuoluna ühelt poolt vastuolu keskkonna, n.ö. ülalpidamisvõimaluste ja teiselt poolt organismide piiritu paljunemise vahel - nn. ülerahvastuse. V.Kovalevski märgib kabjaliste arengus teatud etapil peamise vastuoluna taimkatte koostise muutuse (kõrreliste laialdane levik) ja pinnase iseloom muutuste tagajärjel kujunenud vastuolu kabjaliste senise struktuuriga jne.

Peamise vastuolu selgitamine omab ülisuurt tähtsust teatud nähtuse või protsessi arengu mõistmiseks, sest see annab võtme antud nähtuse arenguga seotud probleemide ja külgede mõistmiseks antud konkreetsetes tingimustes.

Meid ümbritsevas maailmas ei arene ega muutu ükski nähtus eraldatuna teda ümbritsevatest teistest nähtustest. Iga nähtus on teda ümbritsevate teiste nähtustega väga mitmekesistes seostes. Osa neid seoseid moodustab antud nähtuse olemuse, tema aluse, määrates nähtusele omased sisemised küljed, elemendid jne. ning nendevahelised suhted kui nähtuse arengu

sisemised vastuolud, mis iseloomustavad antud nähtust kui teatud kindlat kvaliteeti. Peale oluliste seesmiste seoste süsteemi on aga iga nähtuse puhul tegemist väliste seostega, mis kujunevad juba antud nähtuse kui kvalitatiivse ter- viku ja teiste nähtuste vahel. Sellepärast on alati igal konkreetsel juhul vaja eraldada sisemised vastuolud välis- test vastuoludest. Välised vastuolud etendavad nähtuse aren- gus teistsugust osa kui sisemised. Kuigi välised vastuolud sageli, olenevalt konkreetsetest tingimustest ja nähtuse ise- ärasusest, etendavad tähtsat osa nähtuse arengus, mõjutades seda mitmes suunas - kas soodustavalt või takistavalt, ei ole nad ometi lõppkokkuvõttes antud nähtuse arengu kui teatud kindla kvaliteedi muutuse suhtes otsustavad. Välised tingimused moodustavad ainult arengu tingimused, kuid mitte arengu aluse. Nad võivad oluliselt mõjutada teatud nähtuse või protsessi tekkimist ja selle kulgemist. Tingimused või- vad olla sellised, et teatud nähtust või protsessi üldse ei esine, kuid välised tingimused - välised vastuolud ei määra mitte kunagi nähtuse arengu kui kvaliteedi muutuse seesmist iseloomu, seda, milline kvaliteet millisega asendub. Nii näi- teks vee üleminekul ühest kvalitatiivsest agregaatolekust - vedelast olekust - teise olekusse - gaasilisse, etendab tem- peratuur äärmiselt olulist osa, millest sõltub antud protses- si toimumine või mittetoimumine. Kuid vaatamata sellele eten- dab temperatuur ainult selle kvalitatiivse muutuse tingimu- se osa, kuna ühe agregaatoleku teisega asendumise sisemiseks aluseks on molekulaarsete tõmbe- ning tõuketungide suhe. Üld- se kvalitatiivsete muutuste puhul sõltub nende kvalitatiiv- ne iseloom alati sisemistest põhjustest, nendest spetsiifi- listest sisemistest vastuoludest, mis määravad vana kvalitee- di ja selle, milline uus kvaliteet astub arengu käigus vana asemele. Välised vastuolud kui arengu tingimused tingivad kvalitatiivsete muutuste kvantitatiivse külje - nende toimu- mise koha ja aja, kiiruse, intensiivsuse jne. Nähtuse aren- gu kui kvaliteedi muutuse aluseks on antud nähtusele omased sisemised vastuolud, tema sisemine olemus, mis määrab aren- gu suuna. Väliste vastuolude mõju, kuigi vahel väga oluline, ei määra nähtuse kui kindla kvaliteedi olemuse muutuse suun-

da. Peale selle, välised vastuolud võivad avaldada nähtuse arengule mõju ainult sisemiste vastuolude kaudu.

Käsitledes vastandite ühtsuse ning võitluse probleemi ei saa mööda minna antagonismi küsimusest. Nagu eespool öeldust järeldub, on vastuolud oma tüübilt ning vormilt väga mitmekesised. Igal spetsiifilisel liikumisvormil, igal nähtusel, protsessil jne. on olenevalt konkreetsetest tingimustest ja iseärasustest oma spetsiifilised vastuolud, mis tingivad nende nähtuste arengu. Sellepärast pole meie arvates õige jaotada vastuolusid kahte põhilisse vormi või tüüpi: antagonistlikud ja mitteantagonistlikud. Vastuolud on oma vormidelt ja tüüpidelt lõpmatud, kuivõrd on lõpmatu meid ümbritsev objektiivne tegelikkus oma mitmekesisuses. Äärmisel juhul me võime vaid rääkida antagonistliku ning mitteantagonistliku iseloomuga vastuoludest, mis hõlmavad lõpmatult mitmekesiste vormidega vastuolusid. Antagonism on ainult üks vastuolude lõpmatu paljudest vormidest, mis on seotud ühiskonna elu teatud nähtustega, on omane ühiskonna arengu teatud etapile, kus meil on tegemist lepitamatute klassihuvidega, mis tulenevad majanduslikust seisundist tootmisvahendite suhtes. Antagonistlike vastuolude iseloomu ja koha suhtes on rida erinevaid seisukohti. Ühtede seisukohade järgi esinevad antagonistlikud vastuolud nii ühiskonnas kui ka looduses tema kõigil aladel. Antagonismi all mõeldakse antud juhul vastuolu, mis lahendub tingimata vastandite kokkupõrke plahvatuslikul teel. Sellelt seisukohalt on antagonism üks aste vastuolu arenemises, mis sõltub konkreetsetest tingimustest. Teise olulisema seisukoha järgi antud probleemis esineb antagonism ühiskonnas ja elavas looduses, kuid mitte anorgaanilises maailmas. See seisukoht mõistab antagonismi all vägivaldset hävitamist, pidades kiskja ja tema saagi, näiteks hundi ja jänese vahekorda antagonismiks. Kuid nii või teisiti, antagonism on vaid vastandite ühtsuse ning nendevahelise võitluse üks vorme, mitte aga selle üleüldine vorm. Kui antagonistlikud klassivastuolud iseloomustavad orjanduslikku, feodaalset ja kapitalistlikku ühiskonda, siis sotsialistlikule ühiskonnale on just vastupidi omased mitteantagonistliku iseloomuga vastuolud. "An-

tagonism ja vastuolud ei ole kaugeltki üks ja seesama. Sotsialismi ajal esimene kaob, teine jääb" (V.I. Lenin, Märkused N. Buhharini raamatu "Ülemineku ajajärgu majandus" kohta, M. 1932, lk. 14).

Sotsialistliku ühiskonnaga vastuolud ei lakka, nad omandavad ainult teistsuguse iseloomu. Tähtsaimaks iseärasuseks on see, et sotsialistliku ühiskonna vastuoludel puudub antagonistlik iseloom. Antagonistlikud klassivastuolud viivad enamasti klasside kokkupõrkele, mis põhjustab senise ühiskondliku korralduse kui teatud kindla vastandite ühtsuse revolutsioonilise ümberkorralduse, näiteks ülemineku ühelt sotsiaalmajanduslikult formatsioonilt teisele. Seda mõista on väga oluline, sest see tähendab, et klassideks jagunenud ühiskondades, kus klassivastuolud omavad antagonistlikku iseloomu, on revolutsioon ja revolutsioonilised sõjad vältimatud, seaduspärased, nende kaudu toimub hüpe ühiskonna arengus. "Kommunistid peavad paljastama reaksionääride valeliku propagandat, kes näitavad, et sotsiaalne revolutsioon ei ole vajalik ega võimalik, kommunistid peavad kõvasti kinni hoidma marksistlik-leninlikust sotsiaalse revolutsiooni teooriast, aidates rahval mõista, et sotsiaalne revolutsioon on mitte ainult täiesti vajalik, vaid ka täitsa võimalik, kogu inimkonna ajalugu ja Nõukogude Liidus saavutatud võit kinnitavad seda teaduslikku tõde" (Mao-Tse-dung, vastuolud, Eesti Bolševik, nr. 8, 1952, lk. 45).

Kuid seda marksismi õiget üldist teesi ei tohi mehhaaniliselt rakendada kõigil juhtudel ilma konkreetsete tingimuste uurimiseta, antud konkreetse vastuolu spetsiifikat arvestamata. Nii nagu üldise ja üksiku, üldise ja spetsiifilise ühtsus kehtib vastuolude kohta üldse, samuti kehtib see ka antagonistliku iseloomuga vastuolude kohta. Antagonism ei ole sugugi vältimatult seotud plahvatuslega ja on ebaõige teha ühest vastuolu lahenemise vormist teda määratlev tunnus. Nii nagu plahvatus võib esineda ka mitteantagonistliku iseloomuga vastuolude lahenemisel, nii võib omakorda antagonistliku iseloomuga vastuolu laheneda mitteplahvatuslikus vormis. See oleneb nendest konkreetsetest tingimustest, milles toimub antud vastuolu areng, antud vastuolu konkreetsest

spetsiifikast. Just see asjaolu leidis erilist rõhutamist NLKP XX kongressil kapitalismilt sotsialismile ülemineku rahulike teede teesi näol. Kuid küsimuse olemus, vastuolu üldine sisu jääb üheks ja samaks: sotsialistlik revolutsioon kui kapitalismile omase antagonismi - kodanluse ning proletariaadi antagonistliku iseloomuga vastuolu lahendamise üldine meetod (vaatamata tema konkreetsetele spetsiifilistele vormidele eri aegadel ja eri maades), mille olemuseks, siuks on võimu võtmine proletariaadi poolt - proletariaadi diktatuuri kehtestamine ning kodanluse kui klassi likvideerimine, eraomandi likvideerimine ja sotsialistliku ühiskondliku omandi ning sotsialistlike tootmissuhete kehtestamine. Sotsialistlikus ühiskonnas esinevad vastuolud lahendatakse nende mitteantagonistliku iseloomu tõttu teistsuguste meetoditega kui antagonistliku iseloomuga vastuolud ühiskondades, mis on rajatud inimese ekspluateerimisele inimese poolt. Sotsialistliku ühiskonna vastuolud ei lahene mitte klassidevaheliste kokkupõrgete vormis, vaid lahendatakse kommunismi ehitavate rahvaste ühiste jõupingutustega kommunistliku partei juhtimisel. Nii, vaatamata sellele et sotsialistlikus ühiskonnas tootmissuhted vastavad täielikult tootlike jõudude iseloomule, kujunevad siin vastuolud, millede lahendamine tingib sotsialistliku majanduse edasiarenemise. Tootmissuhete vastavus tootlike jõudude iseloomule sotsialistlikus ühiskonnas ei tähenda mitte nende absoluutset vastavust, mis välistab igasuguse erinevuse, igasuguse vastuolu, vaid tähendab seda, et sotsialistlike tootmissuhete olemus, mis seisneb selles, et nad kujutavad endast ühiskondlikule sotsialistlikule omandile tuginevaid ekspluateerimisest vabade töötajate seltsimeheliku koostöö ning sotsialistliku vastastikuse abistamise suhteid, vastab täielikult tootmisprotsessi ühiskondlikule iseloomule. Kuid ei tohi samastada sotsialistlike tootmissuhete olemust nende avaldumise konkreetsete arenevate vormidega. Sotsialismi majandussuhted leiavad oma väljenduse üksikute vastastikuste tootmissuhete konkreetsetes vormides, mis on mitmekesised ja muutuvad. Seega sotsialismi tingimustes ei esine vastuolud mitte tootlike jõudude iseloomu ning tootmissuhete tüübi vahel, vaid tootlike

jõudude arengu taseme ning tootmissuhete konkreetsete avaldumisvormide vahel. Nende vastuolude avastamise ja lahendamise üheks tähtsamaks meetodiks on NLKP poolt laialdaselt arendatav kriitika ning enesekriitika, eriti aga kriitika altpoolt. NLKP Keskkomitee septembripleenum 1953.a. näitas ära põllumajandusliku tootmise teatud mahajäämuse tagajärjel kujunenud vastuolud riigi majanduses. Põllumajanduse mahajäämus, mis oli tingitud sellest, et tingituna konkreetsest olukorrast "meil ei olnud võimalust kindlustada üheaegselt nii rasketööstuse, põllumajanduse kui ka kergetööstuse kõrgetempolist arengut", viis selleni, et põllumajanduslik tootmine ei rahuldanud küllaldaselt rahvamajanduse nõudeid põllumajandusliku tooraine ning toiduainete järele, mis omakorda tingis kaubaringluse mitte küllaldase kasvu, kutsus esile osalise kaubadefitsiidi nähtuse, hindade tõusu organiseerimata turul, spekulatsiooninähtusi ja teisi väärtusseaduse avaldumise stiihilisi tendentse. Seega väärtusseaduse nõuded sattusid teatud tingimustes vastuollu rahvamajanduse plaanipärase proportsionaalse arendamise seaduse teostamisega. Antud vastuolud leiavad edukat lahendamist partei ning valitsuse poolt kavandatud abinõude alusel kogu nõukogude rahva ühisel jõupingutusel, mis on viinud meie sotsialistliku riigi majanduse kiirele edasiarenemisele ning tugevdamisele ja nõukogude rahva elatustaseme järsule tõusule. Samuti partei ning valitsuse viimased abinõud rahvamajanduse juhtimise paremustamise ja masina-traktorijaamade reorganiseerimise alal, mis on saanud nõukogude rahva üksmeelse heakskiidu ja aktiivse toetuse osaliseks, on suunatud sellele, et kõrvaldada vastuolud, mis on praegustes konkreetsetes tingimustes kujunenud tootmissuhete teatud konkreetsete avaldumisvormide (tööstuse ja majanduse juhtimise teatud vormid, mis avalduvad juhtimise liigses killustatuses eri ministeeriumide ja valitsuste vahel) ja tootlike jõudude arengutaseme vahel. Nende vastuolude lahendamine partei ja valitsuse poolt kavandatud plaani alusel viib nõukogude sotsialistliku rahvamajanduse veelgi kiiremale arengule.

Seega vastuolud on omased kõigile nähtustele. Kus pole

vastuolusid, pole ka arengut. Kuid vastuolud omavad erinevatel aladel erinevat iseloomu ja vormi olenevalt konkreetsetest tingimustest ja antud nähtuse spetsiifikast. Vastandite ühtsuse ning võitluse seadus on üks materialistliku dialektika kõige põhilisemaid seadusi, mis avab ainuõige tee nähtuste ja protsesside liikumise, nende arenemise allika tunnetamisele. Ühtse jagunemine vastanditeks ja nendevaheline võitlus ning selle vastuolu lahendamine moodustabki nii arengu aluse kui ka selle sisu.

K v a n t i t a t i i v s e t e m u u t u s t e
k v a l i t a t i i v s e t e k s m u u t u s t e k s
ü l e m i n e k u s e a d u s .

Loengu kava:

1. Kvaliteedi, kvantiteedi, omaduse ja mõõdu filosoofilised kategooriad.
2. Metafüüsiliste teooriate kriitika kvantitatiivsete ja kvalitatiivsete muutuste vahekorra küsimuses.
3. Kvantitatiivsete muutuste kvalitatiivseteks muutusteks ülemineku paratamatus.
4. Dialektiline hüpe kui arengu üleüldine seaduspärasus.
5. Dialektiliste hüpete vormide mitmekesisus looduses ja ühiskonnas.

Looduse, ühiskonna ja inimõtlemise arengu üleüldiseks seaduseks on see, mida Engels on nimetanud "kvantiteedi kvaliteediks ning selle tagasi ülemineku seaduseks"

/ Ф. Энгельс, Дialeктика природы, 1950. стр. 38/

See seadus seisneb selles, et üldise arengu käigus nähtuste pidevad kvantitatiivsed muutused kutsuvad liikumise mingis kindlas punktis paratamatult esile nähtuse kvaliteedi järsu muutuse, protsessi pidevuse katkemise. Nähtuse uus, tekkinud kvalitatiivne olek avaldab omakorda tagasimõju kvantitatiivsete muutuste edaspidisele protsessile.

1. Kvaliteedi, kvantiteedi, omaduse ja mõõdu filosoofilised kategooriad.

Kvantiteet ja kvaliteet on dialektika kategooriad, s.o. üldised mõisted, mis peegeldavad tegelikkuse kõige üldisemaid külgi. Sellest tulenevalt on äärmiselt raske anda nendele kategooriatele kokkusurutud ning täpset definitsiooni. Nagu kirjutas V.I. Lenin, on filosoofilisi kategooriaid võimalik defineerida üksnes nende vastandamise teel üksteisele ning selgitades välja nende vastastikuseid vahekordi. Seda mõistis juba ka dialektika selline suur esindaja, nagu Hegel. Temalt pärineb meil tänini levinud kvaliteedi definitsioon, milles ta seob seda kategooriat olemise ning kvantiteedi kategooriaga:

"Kvaliteet on üldiselt olemisega identne vahetu

määrang, erinedes kvantiteedist, mis on samuti olemissel määrang, kuid mitte sellega vahetult identne, vaid selle suhtes ükskõikne, väline määrang. - Miski on tänu oma kvaliteedile see, mis ta on, ja kui ta kaotab oma kvaliteedi, lakkab ta olemast see, mis ta on."
/ Гегель, Сочинения, М.-Л. 1930. г. I, стр. 157/.

Nähtuse kvaliteet eraldab seda nähtust teistsuguse kvaliteediga nähtustest ning selles mõttes ta etendab, nagu on näidanud Hegel, nähtuse seesmise piiri osa, mis lahutab teda ülejäänud nähtustest.

Kvaliteeti on võimalik defineerida ka tema vastandamise teel vastandite ühtsuse, paigalseisu, vastastikuse seose kateooriaga. Sel teel teeme kindlaks, et :

kvaliteedi sisuks, tema aluseks on kindel ühtsus nähtuse vastandite vahel;

kvaliteedis avaldub nähtuse suhteline püsivus, paigalseisu moment selle nähtuse liikumises;

kvaliteet on nähtuse püsivate seoste ning suhete kindel süsteem.

Katsume seda selgitada mõne näitega.

Looduses on aine üheks kvaliteediks selle agregaatolek. Milles seisneb see kvaliteet? Agregaatolek kujutab endast aine molekulide või aatomite vastastikuste suhete või vastastikuste seoste kindlat süsteemi. Nii näiteks keha tahke kristalolek seisneb osakeste korrapärase vastastikusel paigutamisel omavaheliste külgetõmbejõudude mõjul. Selles agregaatolekus teostavad aine osakesed soojusvõnkumisi kindlate punktide ümber, mis moodustavad nn. kristallvõrgu. Nende sõlmede paiknemine ruumis on korrapärane, perioodiline, vähemalt kolmes suunas. Nagu on teada, esinevad vedel agregaatolek ja gaasiline olek osakeste vastastikuste seoste hoopis erinevate süsteemide puhul. Agregaatolekut määravad osakeste vastastikuste seoste süsteem sõltub tõmbe- ning tõukejõudude vahekorraldusest osakeste vahel.

Tegelikkuse teisel alal - ühiskondlikus elus - on põhiliseks kvalitatiivseks olekuks ühiskondlik-majanduslik vormatsioon. Siin moodustab kvaliteedi püsivate suhete süsteem, mis kujuneb inimeste vahel ühiskondlikus tootmises.

Esimesena formuleeris seaduse kvantitatiivsete muutuste üleminekust kvalitatiivseteks muutusteks Hegel. Selles on Hegeli suur teene filosoofia ja teaduse ees. Kuid Hegeli järgi on kvaliteet ja kvantiteet "absoluutse idee" kaks mõistet, mis eksisteerisid enne loodust ja ühiskonda. Asjad aga on nende mõistete sünnitused, nende mõistete teisiti olek.

Vastandlikult Hegelile lähtub materialistlik dialektika sellest, et kvaliteedi kandjaiks on materiaalsed asjad, nähtused. Materiaalsed asjad, nähtused on lõpmatult keerulised, ammendamatud oma seesmiste ja väliste seoste poolest. Need seosed ei ole mitte kaootilised, vaid moodustavad korrapäraseid süsteeme, kvaliteete. Siit tulenebki, et igal asjal on mitte üks kvaliteet, vaid palju kvaliteete. Engels kirjutab "Looduse dialektikas": "Ei ole olemas mitte kvaliteetid, vaid üksnes asjad, mis omavad kvaliteete ning seejuures lõpmatult palju kvaliteete."

Ühe ja sama asja paljudest kvaliteetidest mõned kui laiemad haaravad ning sisaldavad eneses teisi, mis on nendest oma üldisuse astme poolest kitsamad. Vahekord selliste kvaliteetide vahel on dialektiline vahekord üldise ning erilise vahel. Teised kvaliteetid ühes ja samas asjas eksisteerivad aga koos, n.ö. üksteise kõrval. Kõik asja kvaliteetid on lõppkokkuvõttes üksteisega seotud oma ühtse materiaalse kandja poolt.

Antud vedelikul - veel - on peale aine üldise kvaliteedi, mis eraldab teda materiaalist väljadest, vedela agregaatoleku kvaliteet, kindel keemiline kvaliteet. Kui tavaline vesi erineb ta kvalitatiivselt "raskest veest". Kui jõevesi erineb ta teise kvaliteediga veest, nagu mere-, soo-, allika- jne. veest.

Teine näide. Inglismaa majandus tänapäeval omab selliseid kvaliteete nagu:

ühiskondlike nähtuste üldine kvaliteet, mis eraldab neid loodusnähtustest;

majanduslike nähtuste kvaliteet, mis eraldab majanduselu nähtusi ühiskonna elu mittemajanduslikest nähtustest;

kapitalistliku majanduse kvaliteet;

imperialism, kapitalistliku majanduse eriline kvalita-

tiivne arengustaadium.

"Selleks et eset tõesti tunda, on vaja hõlmata selle kõiki seoseid ning kvaliteete," rõhutab Lenin. Meie ei saavuta seda kunagi täielikult eseme kvaliteetide lõpmatu hulga tõttu, kuid kõikehõlmava tunnetuse nõue hoiab meid seisakust välismaailma tunnetamises. Meie vahekorras objektidega tuleb esiplaanile kord üks, kord teine eseme kvaliteet. Praktika peab kuuluma seepärast eseme täielikku definitsiooni "kui see, mis määrab praktiliselt eseme seose sellega, mis on vajalik inimesele" (V.I. Lenin, Teosed, 32.kd., lk. 74).

Vastastikusel mõjutamisel teiste esemetega avalduvad eseme kvaliteedid kui selle eseme omadused. Omadus on teise eseme mõjustamise kindel viis antud eseme poolt. Omadus seisneb asja võimes midagi välja kutsuda teises asjas ning avalduda omapäraselt vastastikusel mõjustamisel teiste esemetega. Omadus avaldub üksnes teise nähtuse suhtes, millel on teatav kvaliteet, kuid omadus kuulub asjale, tema kandjale endale, tulenedes selle kvaliteedist. K. Marx kirjutab "Kapitalis", et asja omadused ei teki, vaid avalduvad suhtes teiste esemetega (K.Marx, Kapital, I kd. 1953. lk.58). Kuid samal ajal ei saa omadust lahti kiskuda sellest vastastikusel suhtest, milles see omadus avaldub, realiseerub. "Olles lahti kistud suhtest, milles nad realiseeruvad, muutuvad omadused mõttetuseks." kirjutab K. Marx "Saksa ideoloogias" (K. Marx ja F. Engels, Teosed, 2 väljaanne, III kd. v.k., lk. 285).

Näiteks paljude keemiliste elementide metallikvaliteet, mis eraldab neid mittemetallidest, seisneb nõrkades seostes valentsete elektronide ning aatomituumade vahel, liikuvate elektronide olemasolus, mis pole kindlate tuumadega püsivalt seotud. Metallikvaliteet avaldub aga paljudes omadustes - heas elektri- ja soojusjuhtivuses, läikivuses, kõrges plastilisuses, võimes moodustada katioone, omaduses asendada hapetes vesinikuaatomeid jne. Kõik need omadused kuuluvad metallidele enestele, kuid avalduvad üksnes vastastikusel mõjustamisel materia teiste kindlate vormidega. Näiteks läikivus kui metalli omadus võib avalduda ainult siis, kui meil

on tegemist selle aine ning valguse vahekorraga, või plastilisus seal, kus on tegemist metalli mõjustamisega teiste tahkete kehade poolt jne.

Õeldust nähtub; et kvaliteedi ja omaduse mõistete erinevus on suhteline. Kvaliteet esineb omaduse suhtes kui omaduse seesmine külge. Omadus esineb kvaliteedi suhtes kui selle väline külge, kui selle avaldus. Kvaliteet võib avalduda paljude omaduste kaudu, esinedes kui omaduste püsiv ühtsus. Sellepärast on kvaliteedi muutus ühtlasi ka tema avalduste, omaduste muutus.

Tuleb märkida, et omaduse kategoorial on suur tähtsus aistingu probleemi mõistmisel peegeldusteoorias.

Kvantiteet on asjade teine üleüldine külge, mis on vastandlik kvaliteedile kui selle vastandpoolus. Sellepärast saab kvantiteet ka oma definitsiooni kvaliteedi kaudu, vastandamise teel kvaliteedi mõistetele. Kvantiteet kujutab enesest kindlat momenti, astet liikumises, mis toimub püsivate, antud kvaliteeti moodustavate seoste alusel. Kvantiteet seisneb nähtuste omaduste intensiivsuses ühe ja sama kvaliteedi avaldusena. Kvantiteedi muutused kujutavad enesest seega ühe ja sama kvaliteedi nähtuse tunnuste kasvu või nende vähenemist. Nad määravad rea ühe ja sama nähtuse olekuid, mis erinevad üksteisest ainult suuruse poolest. Kvantitatiivsete muutuste protsess on katkestamatu, pidev liikumise protsess, kus tekib antud esme uus kvantiteet, läbides lõpmatult palju vaheastmeid selle muutumise äärmiste punktide vahel. Kvantiteedi abstraktne mõiste filosoofias sisaldab eneses ka kvantiteedi katkestamatuse, järkjärgulisuse põhimõtte.

Kvantiteet ja kvaliteet on ühe ja sama nähtuse kaks külge. Järelikult peavad nad olema teineteisega seotud. Kindlat seaduspärast seost, suhet antud nähtuse kvaliteedi ning talle vastava kvantiteedi vahel nimetatakse mõõduks (Mepa). Mõõt on nähtuse kindel kvantiteet, millel on kvalitatiivne tähendus, kvalitatiivselt kindlaks määratud kindlakvaliteediline kvantiteet.

Kvaliteedis sisaldub nähtuse erinevus, eraldatus teistest erineva kvaliteediga nähtustest, tema piir. Kvantiteet määrab aga nähtuse teatud oleku selle piiri raamides. See

olek võib muutuda nendes piirides, neid ületamata. Suhe, kindel ühtsus kvaliteedi ja kvantiteedi vahel seisneb selles, et see kvantiteedi muutumine võib toimuda kvaliteeti muutmata ainult teatavates piirides, ühest mingisugusest punktist teise kindla punktini. Mõõt on seega võimalike kvantitatiivsete muutuste piiramine, kvantitatiivsete muutuste kindel amplituud teatud kvaliteedi suhtes. Ta on liikuv, elastne ühtsus kvaliteedi ja kvantiteedi vahel, kuid see liikuvus on asetatud kindlaisesse raamidesse. Igale kvaliteedile vastab võimalike kvantitatiivsete muutuste suurus. Näiteks vesi vedelas agregaatolekus omab kindlat mõõtu kui ühtsust selle vedela agregaatoleku kui kvaliteedi ning temperatuuri kui kvantiteedi vahel, kus viimase piirideks on normaalse õhurõhu puhul temperatuur 0°C ja 100°C .

Keemiline element omab mõõtu, milles kvaliteedi osa etendab keemiliste omaduste kompleks, kvantiteedi osa aga aatomkaal. Nagu teada, võib aatomkaal väga paljudel elementidel varieeruda mõõdu piires ning niisugused elemendid kujutavad enesest oma mitme isotoobi ühtsust.

Näit.: O_8^{16} , O_8^{17} , O_8^{18} ; S_{16}^{32} , S_{16}^{33} , S_{16}^{34} .

Mõõt kui dialektika seaduspärasus on nii välismaailma teatud kõige üldisem suhe kui ka tunnetuse kindel vorm, mida inimene võib teadlikult rakendada tegelikkuse tunnetamisel ja oma tegevuse suunamisel. Eeskujuks võib siin olla suure Lenini analüüs, mille ta teostas, töötades oma teose "Toitlusmaksust" kallal. Suur Lenin otsis ja töötas välja teid üleminekuks sotsialismile, sotsialismi rajamiseks. Selle brošüüri kavas, kus ta mõtles läbi oma teose põhilised ideed, rakendab Lenin mitu korda mõõdu mõistet. V.I. Lenin lahendas küsimuse, millistes piirides ja millises ulatuses tuleb meil üleminekuperioodil lubada vabakaubanduse arenemist. Ta küsib, milline mõõt peab olema "kauplemissvabadusel"? Vabakaubandus peab viima tootlike jõudude arengule talupoja majapidamises, soodustama väiketööstuse arengut, peab olema suunatud bürokraatismi vastu. Mõõduks pidi olema ühtsus vabakaubanduse arengutaseme ning areneva sotsialistliku majanduse ja proletariaadi diktatuuri kindlustamise vahel. Põhiliseks vahendiks, mis pidi seda mõõtu täpsustama, pidi Lenini mõtte järgi olema

praktika. Tänapäeval on sotsialistliku rahvamajanduse arengus kindel mõõdu vahekord sotsialistlike suhete arengu ning nende hindade suuruse vahel, mida riik maksab kolhoosidele ning kolhoosnikutele nende toodete eest. Liiga madalad hinnad mõjuvad meie sotsialistlikele tootmissuhetele kahjustavalt, nad rikuvad kolhooside ja kolhoosnikute materiaalset huvitatust. Kuid tõsta võib neid hindu ainult teatud piirini. Hindade edasine tõstmine tähendaks kaupade kallimaks muutumist riiklikus kaubandusvõrgus, mis on meie ühiskonna tingimustes lubamatu. Sellepärast rõhutas sm. Hruštšov, et 1953.a. me tegime maksimumi sellest, mis oli võimalik teha nende hindade tõstmise alal. Hindade edasine tõstmine oleks põhjustanud linnades elukalliduse tõusu, mis on sotsialismi tingimustes lubamatu. Kolhoosnikute elujärje edasise parandamise põhiliseks teeks on tööviljakuse tõstmine, toodangu hulga kasv ning selle omahinna alandamine.

2. Metafüüsiliste teooriate kriitika kvalitatiivsete ja kvantitatiivsete muutuste vahekorra küsimuses.

Metafüüsiline meetod näeb tegelikkuses alati üksnes mingisugust üht külge, taandades kogu tegelikkuse kui terviku selle ühele küljele. Nii võib ta absolutiseerida liikumise revolutsioonilist vormi, hüppeid. See tähendab aga katkevuse osa ühekülgset ülespuhumist mateeria arengus, põhjustab selle erinevate olekute isoleerimist üksteisest, loobumist maailma ühtsuse põhimõttest. Niisuguse seisukoha järgi tekivad uued nähtused järsku, ilma et nad oleksid enne seda ette valmistatud mingisuguste protsesside poolt vanades nähtustes. Et mateerias eneses eitatakse selliste ime-like muutuste põhjuste olemasolu, siis loomulikult tuleb viimaseid otsida mujalt, s.o. ideaalsetes, mittemateriaalsetes jõududes.

Loodusteaduse ajaloos leiame me sellise metodoloogia rakendamist näiteks kuulsa prantsuse teadlase Cuvier (1769-1832) puhul tema tuntud katastroofide teoorias. Umbes seda laadi on bioloogias liikide nn. "ümbersündimise" teooriad, millede kohaselt ühe liigi organismid tekivad korruga teist liiki organismide seemnetest, embrüonidest, kehaosadest jne.

(Kölliker, Koržinski, De-Fries jt.). Täiesti väljakujunenud liigi äkiline tekkimine teisest liigist nõuab paratamatult mingisuguse teadliku üleloomuliku jõu vahelesegamise tunnetamist. Seetõttu on niisugused teooriad viinud ning viivad alati vitalismile, idealismile bioloogias. Seepärast on arusaadav, et sellised äärmiselt reaktsoonilised filosoofid-idealid, nagu näiteks Schopenhauer (1788 - 1860) ja Hartmann (1842-1906), on olnud liikide "übersündimise" teooriate palavad pooldajad. Moodsas kodanlikus filosoofias on levinud nn. "emergentse evolutsiooni" teooria ("emerge" - ingl. "tekkima", "ilmuma"). Selle teooria järgi toimuvad maailmas vahetevahel järsud muutused, mis viivad tegelikkuse ühelt kvalitatiivselt tasemelt teisele, kõrgemale tasemele. Muutused polevat välja kutsutud mitte mingisuguste protsesside poolt looduse vanas olekus. Seepärast, olles madalamal tasemel, pole põhimõtteliselt võimalik ette näha järgmisele tasemele üleminekut ega selle taseme iseloomu. Kõrgem kvaliteet ei kujune madalamast, vana ei muundu uueks, vaid uus kantsesse vanasse nagu "hing kehasse" jumalataolise jõu poolt. Ka inimene võib osutada täiesti ootamatult mingisugusel tundmatul "üliinimese" tasemel olevaks. Üks "emergentse evolutsiooni" teooria esindaja väidab koguni, et selline emergentse ülemineku näiteks inimese tasemelt jumaluse tasemele olevatki olnud ... Jeesus Kristuse "sünd".

Hüpete absolutiseerimine metodoloogia viib poliitilise tegevuse alal avantürismile, sest ta ei võimalda võitluses revolutsiooniliste muutuste eest arvestada neid ettevalmistavate kvantitatiivsete muutuste olemasolevat taset. Niisugune avantürism on teatavasti omane väikekodanlikule "revolutsioonilisusele" (anarhistid, anarho-sündikalistid, pahempoolsed kallakud kommunistlikes parteides jne.).

Kvantitatiivsete muutuste kuhjumise täpse arvestamise alahindamine leidis teatud määral aset hiljuti ka meil mõnede majandusteadlaste hulgas, kes hakkasid propageerima otsesele produktide vahetusele üleminekut meie põllumajanduses. Selline üleminek oleks aga meie oludes praegu täiesti enneaegne.

Metafüüsika teiseks avalduseks kvantitatiivsete ja kva-

litatiivsete muutuste küsimuses on kvantitatiivsete muutuste absolutiseerimine. See metafüüsiline teooria eitab kvalitatiivsete muutuste, hüpete paratamatust arenemise protsessis. Kõik muutuvad ainult pideva kasvu või vähenemise korras. Tavaliselt selle metafüüsilise seisukoha pooldajad tunnustavad küll sõnades arenemist, nad väidavad: "Meie tunnustame uue tekkimise paratamatust, kuid uue / ükskõik, kas on juttu looduse või ühiskonna arengust/ peab tekkima järkjärgult, pideva kasvuprotsessi tulemusena."

Juba Hegel näitas, et see nn. "arenemise teooria" sisaldab eneses loogilist vastuolu. Suureneda, kasvada võib ju ainult see, mis enne suurenemise protsessi oli juba olemas valmis kujul. Väheneda ei tähenda mingil juhul kaduda; kui mingisuguse asja kohta öeldakse, et ta on vähenenud, eeldatakse, et see asi on säilinud. Järelikult väide, et uus tekib pideva kasvu tulemusena, tähendab, et ta oli juba enne seda olemas, olles vaid märkamatu oma väikeste mõõtmete tõttu. Seega kvantitatiivsete muutuste absolutiseerimise teooria ("lame evolutsionism") viib mõttetusele: tekkiv on olemas enne oma tekkimist, kaduv säilib peale oma kadumist. Katkevuse eitamine arenemises tähendab ühtlasi piiride olemasolu eitamist nähtuste vahel. Uue tekkimine, piiride olemasolu esemete vahel pidavat seletuma inimese teadvuse omadustega. Siit tuleneb selle teooria tendente järelduste tegemiseks subjektiivse idealismi vaimus.

Evolutsionismi metodoloogia oli väga laialdaselt levinud kodanlikus filosoofias ning teaduses XIX saj. kui ta väljendas tolle aja kodanluse liberalistlikku vaimu ("progress") ning ühtlasi hirmu revolutsiooni ees. Ta vastas teatud määral ka reas loodusteadustes valitsenud ettekujutustele (geoloogia, darvinismi populaarne mõistmine, füüsika). Näiteks XIX saj. füüsikas valitses eetriteooria - teooria katkestamatust ühtsest keskkonnast, mille muutused toimuvad täiesti pidevalt ühest punktist teisele. Sellele vastavalt oli füüsika põhiliseks matemaatiliseks aparaadiks diferentsiaal-arvutus, mis käsitleb suurusi, mis üleminekul ühelt väärtuselt teisele omandavad pidevalt kõik vahepealsed väärtu-

sed. Vastavalt selle arvutuse ühe looja, Leibnitzi põhimõttele "natura non facit saltus" ("loodus ei tee hüppeid"). Seda lauset armastas korrata ka Darwin, vaatamata tema teooria dialektilisele iseloomule. Poliitika alal huvitab meid evolutsionism eeskätt oportunisti, reformismi metodoloogilise alusena töölisliikumises. Oma võitlust marksismi revideerimise eest on Bernstein, Struve jt. sidunud katsetega asendada dialektilise arenemise teooria evolutsionismiga, et sel teel põhjendada kokkulepet kodanlusega. Tänapäeval on Prantsusmaa parempoolsete sotsialistide hulgas levinud seisukoht, et revolutsioonid kujutavad enesest kõrvalekaldumist ajaloolise protsessi seaduspärasustest. Vastavalt sellele vaatele toimus revolutsioon küll Venemaal, ent ta pole sugugi paratamatu teiste maade arengus, sest normaalne areng ei tunne hüppeid, revolutsioone.

1952.a. ilmus Inglismaal inglise parempoolsete tööerakondlaste programmiline teos, mida nimetatakse "Põhimõtete uus väljakuulutamine". Selles väidetakse, et pole olemas mingisugust piiri kapitalismi ja sotsialismi vahel, pole olemas kahte majandussüsteemi - kapitalistlikku ja sotsialistlikku, vaid on olemas üleminekuastmete lõpmatu rida. Kvantitatiivsete muutuste absolutiseerimise metodoloogia järgi tekib sotsialistlik ühiskond kapitalistliku ühiskonna kvantitatiivse kasvu tulemusena. Juba tänapäeval sisaldavat kapitalistlikus ühiskonnas sotsialismi elemendid. Kapitalistliku ühiskonna areng tähendab ühtlasi nende elementide kasvu. Tähendab, pole vaja ei klassivõitlust ega revolutsiooni, on vaja vaid lasta kapitalismil kasvada, s.o. areneda kapitalistlikel monopolidel, et kiirem jöuda sotsialismini. Kapitalism "kasvab sisse" sotsialismi, ei tule mingisuguseid pöördeid, mis lahutaksid neid ühiskonna olekuid teineteisest.

Revisionistid püüavad praegu tõlgitseda NLKP XX kongressi tuntud teesi parlamentliku tee võimalikkusest üleminekul sotsialismile loobumisenä sotsialistliku revolutsiooni paratamatuse põhimõttest, nõustumisenä revisionistide ideoloogiaga. Kui tunda dialektika seadust kvantiteedi üleminekust kvaliteediks, võib kergesti paljastada selle vas-

singu. Põhimõtteline vastandlikkus marksismi ja revisionismi vahel ei seisne siin sugugi mitte selles, nagu oleks marksism eitanud mistahes tingimuste puhul rahuliku ülemineku võimalust ja "tahaks" kõikjal ning alati rakendada relvastatud vägivalda. Vastandlikkus seisneb tegelikult selles, et marksism nõuab igal juhul, et parlament või mistahes muu riigivõim etendaks proletariaadi diktatuuri osa ning teostaks kiiresti ja otsustavalt sügava ümberkorralduse tootmissuhetes, asendades kapitalistliku omandi sotsialistliku omandiga (seejuures meetodid, viisid võivad olla kõige erinevamad). Seega on ka rahulikul, parlamentaarsel teel toimuv üleminek revolutsiooniline, järsk hüpe ühest kvaliteedist teise.

Revisionistid aga eitavad vastavalt evolutsionismi põhimõttele parlamendi rakendamist omandisuhete põhiliseks ümberkorraldamiseks, ning kaitsevad seevastu kodanliku eraomandi puutumatus, sest nende arvates selle kvantitatiivne kasv ja tehniline progress viivad iseenesest sotsialismile.

3. Kvantitatiivsete muutuste kvalitatiivseteks muutusteks ülemineku paratamatus.

Materialistliku dialektika seisukohalt on kvantitatiivsed muutused esialgu neutraalsed nähtuse antud kvaliteedi suhtes, nendega kaasne^{ei} kohe nähtuse antud kvaliteedi muutused. Selle evolutsiooni kvantitatiivses protsessis erinevad nähtuse olekud üksteisest ainult kui suurem ja väiksem. Muutumine on pidev. Kuid sel hetkel, mil kvantitatiivsed muutused jõuavad mõõdu piirile, avaldab kvantiteedi kõige väiksemgi edasine muutus otsustavat mõju kvaliteedile. Selles punktis lõpeb kvantitatiivsete muutuste suhteline neutraalsus nähtuse antud kvaliteedi suhtes. Kvantitatiivsete muutuste edasine protsess on edaspidi võimalik ainult uute kvalitatiivsetes seoste puhul. Selles muutumise kindlas punktis puutub kvantitatiivsete muutuste protsess kokku nähtuse kvaliteediga ja väljub oma piiridest. Neid arenemise punkte nimetatakse dialektikas "sõlmedeks" ja joont, mis seob nende "sõlmede" tervet jada ühtses protsessis, mõõdu vahekordade sõlmjooneks". Nendes sõlmpunktides katkeb

liikumise pidevus kvaliteedi suhtes. Endised püsivad seosed ja vahekorrad katkevad, purunevad, toimub nende põhiline ümberkorraldumine või nende asendumine uute seoste ja vahekordadega. Selle tulemusena tekib kvalitatiivselt uus nähtus või nähtuse uus kvaliteet, mis on eelmisest eraldatud suhteliselt kindla piiriga, Selle uue kvaliteedi tekkimine sõlmpunktis toimus järsku, hüppena. Kvantitatiivsete muutuste katkestamatu protsess jätkub, kestab ka uues kvalitatiivses olekus, uute seaduspärasuste alusel (kvaliteet läheb kvantiteediks tagasi), kuni kvantitatiivsed muutused viivad uuesti teatud sõlmpunktini, kus toimub jällegi dialektiline hüpe jne. jne. Nii viivad pidevad järkjärgulised kvantitatiivsed muutused sügavatele, põhjalikele kvalitatiivsetele muutustele, mis toimuvad kiiresti ning järsku, hüppeliselt, olles paratamatult tingitud ja põhjustatud eelmiste kvantitatiivsete muutuste poolt.

Looduses ja ühiskonnas toimuvad protsessid annavad meile rikkalikku materjali selle üleüldise seaduse illustreerimiseks. See seadus kehtib ka mehhaanilises liikumises, kuigi teda on siin raskem avastada. Vaatleme näiteks vedeliku voolu torudes. Väiksemate kiiruste puhul toimub nn. laminaarne liikumine, mille korral vedelikukihid libisevad üksteise suhtes kiirustega, mis kasvavad toru seintest kaugenedes. Voolu kiiruse seadus on sel juhul:

$$V_x = K (r^2 - x^2). \quad \begin{array}{l} (r - \text{toru raadius,} \\ x - \text{vaadeldava kihi kau-} \\ \text{gus toru ristlõike} \\ \text{keskpunktist).} \end{array}$$

Kui aga kiirus jõab teatud suuruseni, mida nimetatakse kriitiliseks kiiruseks, muutub veel turbulentseks, mille puhul vedelikukihid segunevad omavahel. Siin kehtib teine voolu kiiruse seadus:

$$V_x = K' \sqrt[7]{r - x}$$

Siin on tegemist üleminekuga vedeliku liikumise uude kvaliteeti, pidevuse katkemisega kvantiteedi muutuse tagajärjel.

Matemaatika on teadus kvantitatiivsetest suhetest, kuid matemaatikas on kõikjal tegemist üleminekutega kvantitatiiv-

seilt muutustelt kvalitatiivseile muutustele. Kui võtame lihtsa aritmeetilise arvude rea, siis siin viib arvude kasv ühe võrra kvalitatiivsetele vahedele arvude vahel. Kui läheme üle 3-lt 4-le, siis on tegemist üleminekuga arvule, mis kujutab enesest 2^2 ; või üleminekul 5-lt 6-le on tegemist arvuga, mis on jagatav 2 ja 3-ga korruga jne.jne.

Kui, nagu me juba ütlesime, XIX saj. füüsikas oli domineeriv protsesside pidevuse põhimõte, siis keemia alal oli aga juba tollal olemas tohutu materjal, mis demonstree- ris pidevuse ning katkevuse ühtsust. Seepärast on arusaadav, et Engels, töötades välja kvantiteedi kvaliteediks ülemineku seaduse loodusteaduse andmete põhjal, omistas sealjuures eriti suure tähtsuse keemiale. Ta kirjutas: "Oma suurimat triumfi pühitseb Hegeli poolt avastatud loodus- seadus keemia valdkonnas. Keemiat võib nimetada teaduseks kehade kvalitatiivsetest muutustest, mis toimuvad kvantita- tiivse koosseisu muutuse mõjul" / Ф. Энгельс, Диалектика природы, 1950 г., стр. 41./

Kvalitatiivseid muutusi põhjustavate kvantitatiivsete muu- tuste osa etendavad siin nii aine kvantitatiivse koosseisu muutused kui ka aatomite paigutuse muutused molekulis. Sama seaduse toime eredaks avalduseks keemias on Mendelejevi pe- rioodiline seadus, mis näitab keemia-alaste kvaliteetide perioodilist sõltuvust aatomituuma positiivsete laengute hulgast.

Teaduse areng XIX saj. osutus dialektilise hüppe trium- fiks ka füüsikas. Energia kvandi avastamine näitas, et mo- lekuli, aatomi, tuuma üleminekul ühest olekust teise toimub energia muutus mitte pidevalt, vaid hüppe teel. Mikrosüsteemide kvalitatiivsete olekute hüppelised muutused, elemen- taarosakeste kvalitatiivsed vastastikused muundumised kvan- titeedi muutumise kindlates punktides ongi tänapäeva teo- reetilise füüsika põhiliseks uurimisobjektiks.

Kui footoni energia aatomi väljas ületab mõõdu piiri $2 m_0 c^2$ (elektroni kahekordse massi ja valguse kiiruse ruu- du korrutise), siis muunduvad footonid aine elementaarsa- kesteks: elektron-positronpaariks. Sellega toimub suur hüpe mateeria arenemises: valgusest tekib aine.

Tuuma sees toimuvad lakkamatud kvalitatiivsed muutused. Prooton, kiirates positiivselt laetud π (pi)-mesooni, muundub neutroniks. Neutron aga, neelates selle, muundub prootoniks. Seejärel vahetusprotsess kordub vastassuunas.

Käsitletav dialektika seadus valitseb ka orgaanilise looduse arenemises. Loodusliku valiku toimetel kuhjuvad organismidel kasulikud muutused paljude põlvkondade vältel. Esi- algsed pisierinevused üksikorganismide vahel kasvavad selles protsessis erinevusteks liigi variatsioonide vahel, need aga omakorda kasvades viivad teatud momendil mõõdu piiridest välja. Kvantiteet läheb üle kvaliteediks, vana liigi variatsioon muundub uueks liigiks.

Muutused, milledega opereerib valik, tekivad ise uute kvaliteetidena nii vanemate ning esivanemate tunnuste pärilike algete kuhjumise ning kombineerumise teel sündivas organismis kui ka keskkonna tegurite mõju tulemusena. Bioloogia üheks praegu tormiliselt arenevaks suunaks on pärilike kvalitatiivsete muutuste tekke uurimine, mida kutsub esile ioniseeriva kiirituse mõju.

Ühiskondlikus elus on peamiseks kvalitatiivseks muutuseks üleminek ühest ühiskondlik-majanduslikust formatsioonist teise, mis toimub sotsiaalsete revolutsioonide teel. Sotsiaalsed revolutsioonid valmistatakse ette tootlike jõudude kasvu ning sel alusel toimuva rõhutatud klasside võitluse kasvu poolt. On täiesti selge, kuivõrd tohutu tähtsus peab olema kvantiteedi kvaliteediks ülemineku seadusel töölisklassi revolutsioonilisele parteile, kui see dialektika seadus annab üldise põhjenduse kvalitatiivsete, revolutsiooniliste muutuste paratamatusele ning annab kätte üldise suuna nende protsesside leidmiseks ning ärakasutamiseks, mis neid pöördeid põhjustavad.

Kvantiteedi kvaliteediks ülemineku seadus ei ole mitte üksnes objektiivse maailma üldine seadus. Ta on ka inim- tunnetuse ning mõtlemise seadus.

Tunnetusprotsessis on üheks selle seaduse avalduseks üleminek tunnetuse meeleliselt astmelt loogilisele tunnetuse astmele - aistingult mõtlemisele.

Meeleline ja loogiline tunnetus on tunnetuse kaks kvalitatiivselt erinevat astet. Meelelise tunnetuse kasv, kogemuse areng annab materjali teoreetiliseks üldistuseks, mille abil avastatakse seadused, nähtuste olemus. Seega kvantitatiivsed muutused viivad siin kvalitatiivsetele muutustele üleminekul loogilisele astmele.

See kvantitatiivsete muutuste kvalitatiivseteks ülemineku seadus on kehtiv nii iga üksiku isiku tunnetusprotsessides kui ka kogu ühiskonna tunnetuse ajaloolises arengus. Ta avaldub seega ka teaduse ajaloo, teaduse ajaloolises arenemises. Nii on ka loodusteaduse arengul oma kvantitatiivne ja kvalitatiivne külg. Akad. Nesmejanov võrdles võitlust looduse vallutamiseks mitmekordse maja vallutamisega tänavavõitluses. Siin on kaks ülesannet: vallutada antud korrus ning rajada teed üleminekuks järgmisele, kõrgemale korrusele. See tähendab, et loodusteaduse arengus on olemas probleeme, millede lahendamine viib tulevikus mingisuguse uue teadusharu tekkimisele, tõstab teadust kvalitatiivselt kõrgemale tasemele.

Nii näiteks oli loodusteaduste arengus viimastel aastatel selliseks suureks hüppeks füüsika alal aatomituuma füüsika arendamine. Selle füüsikaharu saavutused kujutavad endast suurt kvalitatiivset hüpet teaduse arengus. Matemaatika arengus on viimastel aastatel üheks selliseks tähtsaimaks kvalitatiivseks hüppeks elektron-arvutusmasinate leiutamine, mis tõstis arvutusmatemaatika kvalitatiivselt täiesti uuele astmele. Kui masin teeb 1 sekundi jooksul ligi 10000 ja koguni 60000 (Prantsusmaal 1956.a. projekteeritud masin) arvutusoperatsiooni, asendades paljude tuhandete arvutajate tööd, siis on siin tegemist teaduse tõusuga uuele kvalitatiivsele tasemele, mis võimaldab lahendada selliseid ülesandeid, mis olid seni lahendamatud.

Üheks praegu teaduse ees seisvaks probleemiks, mille lahendamine tähendaks uut hüpet teaduse arengus, on avastatud mesoonide ja tuumaosakeste vastastikuse mõjustamise protsesside uurimine uute matemaatiliste meetoditega. Siin on tegemist üliväikestel kaugustel tekkivate vastastikuste mõjustuste uurimisega, kus ei kõlba need matemaatilised

meetodid, mida rakendati kvantide elektrodünaamikas. Nagu arvavad meie teadlased, on väga võimalikud suured ootamatused üleminekul mesoonide ja tuumade vastastikuse mõjustamise piirist (10^{-13} cm). Arvatavasti kohtavad uurijad siin põhimõtteliselt uusi loodusseadusi ning ka ruumi se- nitundmatuid omadusi.

Meie poolt käsitletav seadus ei iseloomusta mitte üksnes kvaliteedi muutmist kvantiteedi poolt. Antud seadu- se teiseks küljeks on kvaliteedi tagasimõju kvantiteedile. Engels on rõhutanud, et "suhe kvaliteedi ning kvantiteedi vahel on vastastikune, kvaliteet läheb üle kvantiteediks samuti nagu kvantiteet kvaliteediks" / Ф. ЭНГЕЛЬС, Диалектика природы, 1950, стр.201./

See tähendab, et kvantitatiivsete muutuste edaspidine prot- sess uue mõõdu piirides allub uutele seaduspärasustele, toimub endisest erineva kiirusega. Seda illustreerivad ju- ba eespool toodud näited.

Et ei tekiks muljet, nagu ei saaks dialektika seadust mõista muidu, kui ainult tingimata teoreetiliste teaduste suhteliselt raske materjali põhjal, toome veel ühe näite.

Oletame, et meie läheme tööle. Meil on väga kiire, võib-olla me veidi hilineme. Tee viib mäest alla. Kiirusta- des me jõuame oma käigu kiiruse piirile. Võetud hoog sun- nib meid siin üle minema jooksule. Toimub tüüpiline ülemi- nek liikumise uude kvaliteeti (käimisel toetub inimene ko- gu aeg maapinnale, jooksu aga iseloomustab faasi olemasolu, kus inimene ei puuduta pinda kummagi jalaga). Üleminek jook- sule oli aga ka kvaliteedi üleminek kvantiteediks: meie kii- rus hakkas kasvama palju kiiremini ning palju suuremaks kui käies. Nii, seltsimehed, tänu sellele me jõudsimegi õigeks ajaks tööle!

4. Dialektiline hüpe kui arengu üleüldine seadus- pärasus.

Dialektiline hüpe /liikumise revolutsiooniline vorm, kvalitatiivne muutus/ kujutab enesest püsivate seoste kat- kemist ning nende asendumist seoste uue süsteemiga või nen- de sügavat ümberehitumist. Dialektilise hüppe sisuks on vastu-

olu lahendamise, s.o. endise ühtsuse likvideerimine vastandite vahel, ühe vastandkülje võit teise üle. Selle sisuks võib olla ka järsk muutus vastuolu teravnemises või selle kustumises ja samuti täiendavate uute vastuolude tekkimine.

Dialekttilise hüppe kaudu teostub tegelikkuse arengu absoluutne protsess. Hüpe on tegelikkuse üleüldine absoluutne seaduspärasus. Tema absoluutsus aga avaldub suhteliste momentide kaudu.

Meil on praegu tähtis märkida dialekttiliste hüpete järgmisi suhtelisi momente.

1. Suhteline on hüppe äkilisus. Kvaliteedi muutused peavad olema palju kiirema iseloomuga kui kvantitatiivsete muutuste protsess ja seda järgmisel põhjusel.

Tegelikkuses on olemas suhteline püsivus, korrapärasus, objektiivsed seadused, mis võivad olla muutumatud väga pika aja vältel. Nähtused on eraldatud üksteisest suhteliselt kindlate piiridega. Kvalitatiivne muutus tähendab aga selle püsivuse likvideerimist, seaduspärasuste murdumist, üleminekut nähtusi üksteisest lahutavast piirist. Kui see seaduspärasuste murdumine oleks toimunud lakkamatult kogu aeg, siis poleks tegelikkuses mingit püsivat korrapärasust, vaid valitseks kaos. Järelikult peavad kvalitatiivsed muutused olema kiire iseloomuga, peavad kujutama enesest hüppeid. Nende äkilisus on suhteline, s.o. teatud muutused on järsud, äkilised neile eelnenud või neile järgnevate protsesside suhtes.

Dialekttilised hüpped on protsessid, järelikult peab neil olema ka kindel kestus. Näiteks elu tekkimine maa-keral on nõudnud väga pikka aega. Engelsi arvamuse järgi on elu tekkimine kestnud miljoneid aastaid, kuid see miljoneid aastaid kestnud protsess oli seejuures kõige otsustavamaks hüppeks mateeria arengus. Samuti on see ka ühiskondliku elu arengus. V.I. Lenin oma teoses "Nõukogude võimu järjekordsed ülesanded" kirjutab, et hüpeteks ajaloo seisukohalt, mis haaravad enesesse ajavahemikke kümne ja rohkema aasta ulatuses. Seega näitab ta, et kindel prot-

sess esineb kui järsk hüppeline muutus teatud suhtes.

Dialektiline hüpe on vasturääkiva iseloomuga. Ühelt poolt lahutab dialektiline hüpe üksteisest asju, mis kujutavaid enesest kvalitatiivselt erinevaid astmeid arenemise protsessis. Teiselt poolt ta seob üksteisega kvalitatiivselt erinevaid asju ning nähtusi arenemises. Hüppe seadusest on lahutamatu piiride mõistmine dialektikas.

Dialektika tunnistab püsivate piirjoonte olemasolu nähtuste vahel, kuid peab neid piirjooni samal ajal suhteliseks.

V. I. Lenin kirjutab, et kõikide piiride pidamine nii looduses kui ka ühiskonnas tinglikeks ning liikuvaiks on marksistliku dialektika põhiseisukoht (V.I. Lenin, Teosed, XXII kd., lk. 285).

Engels kirjutab "Looduse dialektikas": "Absoluutselt teravad piirjooned ei sobi kokku arenemise teooriaga ... Kõik erinevused sulavad ühte vahepealsetes astmetes, kõik vastandid lähevad vahelülide vahendusel üksteiseks üle."

Kui aga hüppe äkilisust absolutiseerida, siis see tähendaks ka piiride absolutiseerimist.

See aga, nagu ütleb Engels, ei sobi kokku arenemise teoriga. Siit on ka arusaadav, et see metafüüsika, mis absolutiseerib hüpete äkilisust, katkevust, on etendanud teaduse ajaloos eriti reaktsioonilist osa.

Seevastu aga metafüüsika teine liik, mis absolutiseeris liikumise evolutsioonilist külge, jättis siiski võimaluse looduse protsessi käsitlemiseks ta seesmises seoses, tõi loodusteadusse muutlikkuse põhimõtte, moonutades seejuures muidugi arenemise pilti. Seepärast etendas evolutsionistlik teooria mõnel juhul minevikus teatavat ajalooliselt progressiivset osa, nagu näiteks Leibnizi filosoofias, Charles Lyelli aktualismi teoorias, La Marck'il bioloogias.

2. Teatud muutus on kvalitatiivne muutus ainult nähtuse kindla kvaliteedi suhtes ega kujuta enesest kvalitatiivset muutust teiste kvaliteetide suhtes.

Nii näiteks vee keemine kujutab enesest kvalitatiivset hüpet vee kindla agregaatoleku kuikvaliteedi suhtes, kuid

ta ei ole kvalitatiivseks muutuseks vee keemilise kvaliteedi suhtes. Või jälle imperialismi tekkimine on hüpe, kvalitatiivne muutus monopolismi-eelse kapitalismi suhtes, kuid ei ole kapitalismi kui sellise kvaliteedi muutuseks üldse, sest ta ei muuda kapitalismi põhilist kvaliteeti ning etendab selles suhtes kvantitatiivse muutuse osa.

Dialektiline hüpe võib esineda kui moment kvantitatiivsetes muutustes, mis valmistavad ette teise, laiemat kvaliteedi tekkimist. Näiteks keha soojenemisel toimub energia ülekandumine kvantide kaupa. Iga energiakvandi ülekandumine on teatud submikroskoopiline hüpe energeetilises protsessis - pidevuse katkemine. Kuid see hüpe etendab vaid momendi osa kvantitatiivsete muutuste protsessis, mis valmistab ette hüpet selle keha agregaatolekus. Sellised muutused kapitalismi arengus, nagu tööstusrevolutsioon, üleminek monopolismi-eelselt kapitalismilt imperialismile, töölisklassi kvalitatiivne muutus "klassist iseeneses" "klassiks enese jaoks" - need kõik on kvalitatiivsed hüpped, kuid nad kujutavad enesest momente kvantitatiivsete muutuste kuhjumise protsessis, mis valmistavad ette suurimat hüpet - sotsialistlikku revolutsiooni.

Teisest küljest, dialektiline hüpe ise võib haarata enesesse terve rea talle alluvaid väiksemaid hüppeid, mis kujutavad enesest nähtuste kitsamate kvaliteetide muutusi (lähtume nähtuste paljukvaliteedilisuse põhimõttest). "Need vahelülid," kirjutab Engels, "ainult tõestavad, et looduses ei ole hüppeid just sellepärast, et loodus koosneb hüpetest" (F. Engels "Anti-Dühring, lk. 331).

Nii sisaldab sotsialistlik revolutsioon kui suur hüpe eneses rida allutatud hüppeid, nagu poliitiline pööre, võimu haaramine, tööstuse natsionaliseerimine, põllumajanduse kollektiviseerimine, tehniline revolutsioon (kui on tegemist mahajäänud maaga), ekspluataatorlike klasside jäänu-
te likvideerimine, kultuurirevolutsioon. Kõik need on hüpped, mis on omaette väga tähtsad ja mis etendavad astmete osa suures hüppes, mis kujutab enesest kvalitatiivset üleminekut antagonistlikust klassiühiskonnast (kapitalikust ühiskonnast) sotsialistlikku ühiskonda.

5. Dialektiliste hüpete vormide mitmekesisus looduses ja ühiskonnas.

Dialektilised hüpped ei erine omavahel mitte üksnes muutuse ulatuse poolest, mitte üksnes kvaliteedi laiuse poolest, mis kuulub muutusele antud hüppes, vaid nad erinevad üksteisest ka sõltuvalt liikumise vormist, milles nad toimuvad, sõltuvalt selle vastuolu vormist, mille lahenduseks on need hüpped. Seepärast on nad alati spetsiifilised.

Hüpete vorm sõltub tunduval määral ka nendest tingimustest, milledes hüpped toimuvad. Selle illustreerimiseks võib tuua ühtede ja samade keemiliste reaktsioonide toimumise erinevused sõltuvalt ühtede või teiste katalüsaatorite olemasolust. Katalüsaatori olemasolu etendab tingimuse osa, mis tunduval määral modifitseerib reaktsiooni.

Ühiskondlikus elus sõltub kvalitatiivsete muutuste vorm tunduval määral ajaloolistest tingimustest.

Ajaloolised tingimused sotsialismi ülesehitamisel rahvademokraatia maades, Hiina Rahvavabariigis tingivad ka nende kvalitatiivsete muutuste vormi teatava erinevuse nendesamade hüpete toimumise vormist meie ühiskonna arengus.

Dialektiliste hüpete erilisi vorme on looduses ja ühiskonnas lõpmatult palju. Nende hüpete lõpmatult mitmekesis- te vormide hulgas võime siiski tähele panna teatud üldise- maid hüpete vorme, mis on levinud nii looduses kui ka ühis- konna elu nähtuste arenemises. Selliseid hüpete vorme nime- tatakse mõnikord ka dialektiliste hüpete tüüpideks. Seejuu- res tuleb rõhutada, et vahed hüpete vormide vahel on suu- resti suhtelised, esineb väga palju vahepealseid vorme, üks ja seesama hüpe võib ühes suhtes kanda ühe vormi iseärasu- si, teises vahekorras aga esineda kui teise vormi juhtum jne.

Üheks dialektilise hüppe vormiks ehk tüübiks on nn. plahvatus. Plahvatuse põhiliseks tunnuseks on ühe külje äkiline purustamine (vähemalt osaliselt).

Plahvatust iseloomustab eriline äkilisus, vana kvali- teeti moodustanud seoste enam-vähem üheaegne purustamine või nende murdmine olulises momendis.

Keemilistes protsessides, tuuma lagunemise protsessi-

des toimuvad plahvatused siis, kui on tegemist kiire, laviinilaadise protsessina leviva muutusega. Plahvatuse teel võivad toimuda üleminekud ka aine ühest agregaatolekust teise. Näiteks keemine võib toimuda plahvatuse teel, kui on tegemist vedeliku ülesoojendamisega.

Ühiskondlikus elus on plahvatused võimalikud seal, kus ühiskond on lõhestatud antagonistlikeks klassideks. Sotsiaalsed revolutsioonid näiteks sisaldavad eneses plahvatusi nii pealisehituse sfääris (näit. vana võimu kukutamine ja uue võimu kahtestamine) kui ka majandusliku baasi sfääris (näit. teatud klassi eksproprieerimine).

Plahvatuste kõrval on nii looduses kui ka ühiskonnas olemas väga palju muid hüpete vorme, mis ei ole seotud plahvatusega.

Võtame näiteks suhteliselt lihtsad kvalitatiivsed muutused - üleminekud aine ühest agregaatolekust teise. Juba siin on meil tegemist üsna rohkete hüpete vormidega.

Tavaline vedeliku aurustamine kujutab enesest vedeliku üleminekut gaasilisse agregaatolekusse. Siin on tegemist hüpetega. Iga molekuli väljahüpe vedeliku pinnast on kvalitatiivne hüpe. Teatud momendiks muutub kogu vedelik auruks. See on kvalitatiivne ülemineku protsess, hüpe, kus üksikud vahelülid on üksteisest eraldatud ajavahemikuga.

Teiseks, vedeliku keemisprotsessi puhul on tegemist intensiivse üleminekuga auruks mitte üksnes vedeliku pinnalt, vaid ka kogu vedeliku mahus, mis toimub küllastatud aurumullide kiire kasvu tõttu. Vedeliku aurustumine ei toimu mitte ainult pinnalt, vaid ka vedeliku sees. Keemisprotsess on seega hüpe hoopis teistsuguses vormis kui aurustumine madalamal temperatuuril.

Keemisprotsess toimub vedeliku ülesoojenemisel. Näiteks kui vesi puhastada õhumullidest, lahustunud gaasidest ja lisanditest, siis võib teda soojendada (samal rõhumisel) kuni 200°C. Edasisel soojendamisel toimub aga vee plahvatuse-taoline järsk üleminek gaasilisse olekusse.

Lõpuks võib vedelik üle minna auruks veel omapärasel viisil kriitilise oleku momendil. Kui meil on kinnises

torus vedelik ja selle aurud, seejuures sellisel hulgal, et nende osamaht on võrre kriitilise mahuga, siis toimub toru soojendamisel vedeliku järkjärguline üleminek auruks. Kriitilisele temperatuurile lähenemisel hakkab kaduma vahe vedeliku ja auru omaduste vahel. Vedeliku menisk muutub üha ebaselgemaks, kuni ta muutub pilvekeseks, mis järkjärgult hajub laiali. Siin toimub üleminek täiesti pidevalt.

Ühiskondlikus elus on hüpped veel mitmekesisemad.

Sujuvad ning pikaajalised on hüpped keele ajaloolises arengus. Nad toimuvad uue kvaliteedi, keele uue struktuuri elementide järkjärgulise ja pikaajalise kogunemise teel, vana kvaliteedi elementide järkjärgulise väljasuremise teel, hõlmates mitme põlvkonna eluiga. Hüpped ühest keelest teise toimuvad esimese põhielementide edasiarendamise ning täiustamise teel. Pidevuse katkemine ei haara siin nähtuse alust, sest endise keele alus säilib uues keeles.

Ei ole plahvatusi ega põhilisi pöördeid ka sotsialistliku ühiskonna majandusliku baasi ja pealisehituse arenmises, kuigi kvalitatiivsed muutused on siin võrratult kiiremad ning järsumad kui keeles. Pöörde all mõistame me antud juhul kvalitatiivset muutust, mis viib ühiskonnas nähtuse sügava aluse, tema olemuse asendamisele uuega, kui toimub selle üleminek oma vastandiks. Pööre võib olla nii plahvatusena kui ka ilma selleta. Ilma plahvatuseta toimuva pöörde näiteks võib olla põllumajanduse kollektiviseerimine, mille käigus vana alus eraomandus - asendatakse uue alusega, mis on endisele täiesti vastandlik - kollektiivse omandiga.

Pöörete kujul toimuvad hüpped tehnika arengus. Meie ühiskond on huvitatud sellest, et pöörded tehnika erinevatel aladel toimuksid kiiresti ning otsustavalt, sest masinate moraalse kulumise seadus, mis nõuab vana tehnika kiiret asendamist moodsama ning progressiivsemaga, kehtib ka sotsialistlikus majanduses.

Meie elame suure kvalitatiivse ülemineku alguses, mis viib sotsialismi faasilt kommunismi kõrgemasse faasi. See üleminek toimub sotsialistliku ühiskonna aluse, s.o. ühis-

kondlike tootlike jõudude ning neile vastava sotsialistliku ühiskondliku omandi arenemise ja täiustamise teel. Uus ühiskond - kommunistlik ühiskond - areneb Marxi sõnade järgi omaenda alusel. Kommunistliku ühiskonna aluseks on samuti ühiskondlik omand tootmisvahenditele nagu sotsialistlikuski ühiskonnas. Seepärast ei ole mingisugust vajadust selle vana aluse murdmiseks. Üleminek kommunismile toimub sotsialistliku ühiskonna aluste arenemise ja täiustamise teel, sotsialistliku omandi edasise arendamise, kindlustamise, tugevdamise ning täiustamise teel. Uued seosed, mis kujutavad enesest uue kvaliteedi elemente, põimivad end üksteise järel vanadesse seostesse, vanad seosed tehakse järk-järgult ümber uuteks, uus tõstab vana oma tasemele, säilitades ta aluse.

Sotsialistlik riik ja kommunistlik partei kasutavad teadlikult ära kvantitatiivsete muutuste kvalitatiivseteks muutusteks ülemineku seadust, selle erilist vormi, juhtides meie ühiskonda plaanipäraselt kvalitatiivsete hüpoteostamisele tema arengus.

Üleminek sotsialismilt kommunismile kui suur hüpe sisaldab eneses palju väiksemaid hüppeid, mis kujutavad enesest samuti kvalitatiivseid üleminekuid. Me nägime juba, et suur hüpe võib eneses sisaldada palju allutatud hüppeid. Viimaste hulka kuulub näiteks tööstuse juhtimise ümberkorraldamine, mis viidi läbi partei ning valitsuse poolt 1957.a. Siia kuuluvad samuti kolhoosnikute materiaalse huvitatuse otsustav tõstmine, põllumajanduse mehhaniseerimise järsk tugevdamine, enam kui 200 tuhande spetsialisti suunamine tootvale tööle maale, bürokratismi likvideerimine kolhoosimajanduse juhtimises ning planeerimises, teraviljatoodangu järsk tõstmine tänu 35,5 milj. ha uudismaa ülesharimisele. Tootlike jõudude kasv, kolhooside majanduslik, organisatsiooniline ning poliitiline tugevnemine on etendanud nende kvantitatiivsete muutuste osa, mis viisid vajadusele teostada kvalitatiivne muutus põllumajandusliku tehnika omandis, andes selle üle kolhoosidele ning reorganiseerides masina-traktorijaamad.

Kvantitatiivsete muutuste kvalitatiivseteks ülemine-

ku seaduse rakendamine nii teaduses kui ka poliitilises tegevuses praktikas võib olla edukas ainult siis, kui võetakse arvesse selle seaduse toime mitmekesiseid vorme, kui kvaliteedi, kvantiteedi, määdu ja hüppe kategooriat käsitletakse kui painduvaid dialektilisi mõisteid. Üksnes neil tingimustel on võimalik neid kasutada kui tööriistu tegelikkuse konkreetsete faktide mõistmiseks, mis on lõpmatult mitmekesised.

"Inimese mõisted", kirjutas Lenin, "peavad olema ... painduvad, liikuvad, suhtelised, vastastikku seotud, ühtsed vastandlikkuses, et haarata maailma" / В.И. Ленин, Философские тетради, 1947 г. стр. 621/.

E i t u s e e i t a m i s e s e a d u s .

Eituse eitamise seadus on üks materialistliku dialektika põhiseadusi. Selle seaduse käsitlemisel peatume järgmistel küsimustel.

1. Eituse eitamine on materialistliku dialektika seadus.

2. Dialektilise eituse kui arenemisprotsessi katkevuse ja pidevuse ühtsuse olemus.

3. Eituse eitamise seadus kui arenemisprotsessi lõpmatuse ja progressiivsuse väljendus.

4. Eituse eitamise seadus kui arenemisprotsessi spiraalse vormi väljendus.

- - - - -

1. Eituse eitamine on materialistliku dialektika seadus.

Eituse eitamise seadus on lahutamatult seotud selliste dialektika seadustega, nagu vastandite ühtsuse ja võitluse seadus ning kvantitatiivsete muutuste kvalitatiivseteks muutusteks ülemineku seadus. Eituse eitamise seaduse seos vastandite ühtsuse ja võitluse seadusega seisneb selles, et e i t u s on vastandi üleminek oma vastandiks, selles, et e i t u s on vastuolu - arenemisprotsessi katkevuse ja pidevuse ühtsus. Eituse eitamise seaduse seos kvantitatiivsete muutuste kvalitatiivseteks muutusteks ülemineku seadusega seisneb selles, et eituse eitamise seadus käsitleb seost uue ja vana kvaliteedi vahel arenemisprotsessis.

Koos sellega on eituse eitamise seadus iseseisev dialektika seadus. Vastandite ühtsuse ja võitluse seadus avastab arenemise allika. Kvantitatiivsete muutuste kvalitatiivseteks muutusteks ülemineku seadus näitab, kuidas toimub arenemine, kuidas toimub üleminek ühelt kvaliteedilt teisele. Eituse eitamise

seadus räägib aga arenemise põhilisest tendentsist, arenemisprotsessi suunast. Eituse eitamise seadus näitab kogu arenemisprotsessi seaduspärasust. Skemaatiliselt võib dialektika põhiliste seaduste vahetõrka kujutada järgmiselt: arenemise allikaks on nähtuste sisemised vastuolud ja nende võitlus; arenemise käigus kvantitatiivsed muutused lähevad üle kvalitatiivseteks muutusteks, mille tõttu toimub vana kvaliteedi eitamine ja uue kvaliteedi tekkimine; uues kvaliteedis kujunevad uued seesmised vastuolud, mis on uue liikumise allikaks, kvantitatiivsete muutuste põhjalikeks kvalitatiivseteks muutusteks ülemineku allikaks, mille tulemusena toimub vana eituse uue eitamine, s.o. e i t u s e e i t a m i n e jne. jne.

Käsitlenud rea näiteid eituse eitamise seaduse toimest, teeb F. Engels järgmise kokkuvõtte: "Mis on siis eituse eitamine? Äärmiselt üldine ja just seepärast äärmiselt laialt ulatusliku mõjuga ja tähtis looduse, ajaloo ja mõtlemise arenemise seadus; seadus, mis, nagu me nägime, avaldub loomade ja taimede maailmas, geoloogias, matemaatikas, ajaloos, filosoofias..." (F. Engels, Anti-Dühring, Tallinn, 1954, lk. 124). V.I. Lenin oma "Filosoofilistes vihikutes" käsitleb eituse eitamist kui dialektika vajalikku elementi (vt. Filosoofilised vihikud, 1947, lk.193, vene keeles). Kuid vaatamata nendele F. Engelsi ja V.I. Lenini selgetele seisukohtadele ei käsitletud meie filosoofilises kirjanduses pikema aja jooksul eituse eitamise seadust spetsiaalselt. Selline suhtumine sellesse seadusesse meie filosoofide poolt on seletatav Stalini isiku kultusega, mis, nagu märgiti NLKP XX kongressil, andis end tunda ka filosoofia arengus. Asi seisneb selles, et J. V. Stalin oma töös "Dialektilisest ja ajaloolisest materialismist" ei anna eituse eitamise seadust dialektika iseseisva seadusena, vaid lülitab ainult selle seaduse ühe külje - arenemise progressiivsuse - dialektilise meetodi kolmandasse põhijoonde. Vastavalt marksismi-leninismi klassikute õpetusele käsitletakse praegu eituse eitamise seadust dialektika ühe põhilise seadusena.

Eituse eitamise seaduse formuleeris dialektika seadusena esmakordselt Hegel idealistlikul kujul. Tõsi küll, "inimesed arutlesid dialektiliselt ammu enne seda, kui said teada, mis on dialektika", märgib Engels, ja seepärast oli arutlusi vastavalt eituse eitamise seadusele kirjanduslikes ja filosoofilistes teostes ka enne Hegelit. Nii näiteks XVIII sajandi silmapaistev prantsuse valgustaja Jean-Jacques Rousseau käsitleb juba 23 aastat enne Hegeli sündimist oma traktaadis "Ebavõrsuse põhjustest" ebavõrdsuse tekkimist ja hävimist kui esialgse võrdsuse ebavõrdsuse poolt eitamise ja ebavõrdsuse uue võrdsuse poolt eitamise protsessi. Kuid eituse eitamine kui dialektika seadus "on alles Hegeli poolt esmakordselt selgesti formuleeritud" (F. Engels, Anti-Dühring, 1954, lk. 126). Hegelil esineb eituse eitamise seadus absoluutse idee liikumise iseärasusena. Absoluutse idee arenemise iga etapp koosneb Hegeli järgi kolmest momendist: 1) teesist, 2) antiteesist, 3) sünteesist. Seejuures antitees esineb teesi eitusena, süntees aga antiteesi eitusena. Nii näiteks "Loogika teaduses" algab Hegel mõistest "olemine". "Olemise" mõiste antiteesina esineb mõiste "ei miski". "Ei miski" eitatakse mõistega "saamine"/СТАНОВЛЕНИЕ/, ta on niisiis mõistete "olemine" ja "ei miski" süntees ja eituse eitamine. Edasi esineb see süntees juba teesina ja edasine protsess toimub jälle eituse eitamise kaudu.

Kuigi Hegel, Lenini sõnade järgi, mõistete dialektikas aimas geniaalselt asjade dialektikat, esineb eituse eitamise seadus Hegeli filosoofias idealistlikult moonutatud kujul. See väljendub selles, et eituse eitamise seadus sunnitakse peale sageli mõistete liikumisele, kuid ta ei ole Hegeli järgi seaduseks, mis on omane reaalse, materiaalse tegelikkuse arenemisele, Seepärast ei määra Hegelil eituse eitamise seaduse toimet mingisugused tingimused ega asjaolud. Absoluutse idee arenemine eituse eitamise teel omab teoloogilist iseloomu, s.o. viib fataalselt kindlale sihile - preisi konstitutsioonilisele monarhiale ühiskondliku arenemise valdkonnas ja Hegeli filosoofiale vaimse arenemise valdkonnas. Eituse eitamise seaduse

toime absoluutse idee arenemises väljendub seejuures "triaadi" vormis (tees-antitees-süntees), mitte millegagi rikutavas "mõistete kolmikrütmi" vormis.

Peab märkima, et eituse eitamise seadust püüdis materialistlikult interpreteerida suur vene revolutsiooniline demokraat N. G. Tšernõševski. Oma töös "Kogukondliku valduse vastaste filosoofiliste eelarvamuste kriitika"(1850.a.), märkides ära Hegeli teenet "üldiste vormide, millede järgi liigub arenemisprotsess" avastajana, kujutab Tšernõševski reaalse faktide uurimise alusel arenemist põllunduses kui arenemist eituse eitamise seaduse alusel: kogukondlikult maavalduselt eraviisilisele ja eraviisiliselt jälle kogukondlikule, kuid juba kõrgemal arenguetapil kui alguses. Tõsi küll, eituse eitamise seaduse üldisel põhjendamisel on Tšernõševskil rida meelevaldseid oletusi, Ta arvab näiteks, et limused ja molluskid kui arenemise madalam aste on ajuga kui arenemise kõrgeima astmega sarnased. Kuid Tšernõševski teeneks jääb, et seal, kus ta lähtub uuritud faktidest, mõistab ta eituse eitamise seaduse toimet materialistlikult. Seepärast käsitleb Tšernõševski eituse eitamise seaduse toimet sõltuvalt keha ja aja reaalsetest tingimustest. Lähtudes sellest peab Tšernõševski võimalikuks arenemist mitte ainult "triaadide" teel, vaid ka teisiti. N.G. Tšernõševski kirjutab: "Kõrge arengu mõju all, mida ühiskondliku elu teatud nähtus on saavutanud eesrindlike rahvaste juures, võib see nähtus teistel rahvastel areneda väga kiiresti, tõusta madalamalt astmelt otse kõrgemale astmele, vältides keskmisi loogilisi momente"

/" Избранные Философские произведения" т. II, стр. 490. /
Minu sõrendus - L.S. /. Eituse eitamise seadus on Tšernõševski järgi igavese progressiivse arenemise seadus, mis vastab töötajate huvidele. Kuid N.G. Tšernõševski ei suutnud igakülgsest põhjendada eituse eitamist kui materialistliku dialektika seadust.

Eituse eitamise seaduse igakülgse põhjenduse leiame marksismi-leninismi klassikute töödes. Formuleerides materialistliku dialektika põhiseadust - vastandite ühtsuse ja

võitluse seadust, kvantitatiivsete muutuste kvalitatiivseteks muutusteks ülemineku seadust ja eituse eitamise seadust - defineerib Engels eituse eitamise seaduse olemust järgmiselt: "Arenemine vastuolu teel ehk eituse eitamine on arenemise spiraalne vorm"/"Диалектика природы, 1950, lk.1/. Nii F. Engels kui ka V.I. Lenin rõhutasid dialektilise arenemisprotsessi materialistliku mõistmise vastandlikkust Hegeli idealistlikule arusaamisele arenemisprotsessist "triaadi" kujul. F. Engels oma teoses "Anti-Dühring" lükkab ümber Dühringi absurdse süüdistuse Marxi aadressil, mis seisnes selles, et K. Marx kasutavat Hegeli eituse eitamist kapitalistliku ühiskonna arenemisprotsessi tõestuseks. Engels esitab K. Marxi vastavad seisukohad "Kapitalist" ja märgib, et kapitalismi arenemisprotsessi tõestamine kannab K. Marxil ajaloolis-majanduslikku iseloomu. Kuid antud protsessi ajaloolis-majanduslik uurimine näitab, et arenemine toimub eituse eitamise teel. Vene narodnik Mihhailovski kordas Dühringi süüdistust K. Marxi vastu. Vastuseks sellele andis V. I. Lenin oma raamatus "Mis on "rahvasõbrad" ja kuidas nad võitlevad sotsiaal-demokraatide vastu" vastulöögi Mihhailovskile eituse eitamise seaduse mõistmise küsimuses. Tuginedes F. Engelsi seisukohale eituse eitamise seaduse olemuse mõistmisel, kirjutas V. I. Lenin, et ei saa juttugi olla sellest, et tõestada midagi triaadidega, või sellest, et sisse kanda nende triaadide "tinglikmeid" tegeliku protsessi kujutamisse, ja et näited ning kategoorilised avaldused F. Engelsi raamatus "Anti-Dühring" on küllaldased selleks, et mõista marksismi süüdistamist Hegeli dialektikas kui totrust.

Eituse eitamine materialistliku dialektika seadusena sisaldab selliseid momente, nagu vana kvaliteedi uue kvaliteedi poolt esitamise iseloomu dialektiline mõistmine, arenemisprotsessi progressiivsuse mõistmine, arenemisprotsessi spiraalse vormi mõistmine, mis tähendab arenemise madalamate staadiumide mõningate joonte, külgede kordumist ja arenemist kõrgemal staadiumil.

Siirdume nende eituse eitamise seaduse põhiliste momentide käsitlemisele.

2. Dialekttilise eituse kui arenemisprotsessi katkevuse ja pidevuse ühtsuse olemus.

Eituse olemust mõistetakse erinevalt metafüüsiliselt ja dialektiliselt seisukohalt. Metafüüsika võib eituse mõistmisel väljenduda kahel viisil. Ühel juhul ei tunnista metafüüsika üldse mingit eitamist. Liikumist kujutatakse lameda evolutsioonilise protsessina. Kuid on ka teine looduses ja ühiskonnas toimuvate muutuste metafüüsilise mõistmise erikuju. Sel juhul eituse mõiste säilib, kuid eitust mõistetakse kui ühe või teise nähtuse täielikku hävimist, likvideerumist, igasuguse seose puudumist uue ja vana nähtuse vahel. Teisiti öeldes, eitamist käsitletakse väljaspool looduse ja ühiskonna nähtuste arenemisprotsessi. Metafüüsika selliseks erikujuks on XIX sajandi prantsuse teadlase Cuvier' kataklüsmide teooria, mille järgi looduses toimuvat hiiglaslikud katastroofid, kataklüsmid, mis hävitavad eksisteerivaid loomade ja taimede liike. Nende liikide asemele, mis hukuvad kataklüsmide tagajärjel ja mille maa sees peituvaid jäänuuseid uurib paleontoloogia, luuakse kõrgema jõu poolt uued liigid. Metafüüsika sellesse erikujusse kuuluvad ka anarhistide vaated ühiskonna ja riigi suhtes. Anarhistid nõuavad riigivõimu täielikku hävitamist, ignoreerides nii ajaloolise arenemise iseloomu kui ka riigi iseloomu käsitlemist. Metafüüsikud olid ka "proletkultu" ideoloogid, kes arvasid, et proletaarne kultuur peab absoluutselt eitama mineviku kultuuripärandit. 1918.a. oli proletkultlaste ajakirjas V.Kirillovi luuletus "Meie", kus olid sellised read:

"Meie homse nimel - põletame ära Raffaeli.

Purustame muuseumid, tallame maha kunsti lilled."

Eituse dialektiline mõistmine on otseselt vastupidine eituse metafüüsilisele mõistmisele. "Eitada dialektikas", kirjutas F. Engels, "ei tähenda mitte lihtsalt ütelda "ei" või kuulutada asjad mitteolemasolevaiks või neid ükskõik millisel viisil hävitada" (Anti-Dühring, lk. 125). Dialektika käsitleb eitust seoses arenemisprotsessiga. Dialektika seisukohalt on eituse arenemise moment, arenemisprotses-

si katkevuse ja pidevuse ühtsus. V. I. Lenin oma "Filosoofilistes vihikutes" defineeris eituse olemust järgmiselt:

"Mitte paljas eitamine, mitte asjata eitamine, mitte skeptiline eitamine, kõhklemine, kahtlemine ei ole iseloomulik ja oluline dialektikas, mis kahtlemata sisaldab enas eituse elementi ja seejuures kui tähtsaimat elementi - ei, mitte see, vaid eituse kui seose moment, kui arenemise moment positiivse säilitamisega, s.o. ilma mingi kõhkluseta, ilma mingi eklektikata" / *Философские тетради*, 1947, стр. 197 /.

Muidugi küsimust selle kohta, mida eitatakse ja mida päritakse arenemisprotsessis, lahendatakse konkreetselt igal konkreetsel juhul. F. Engels märkis, et eitamise viisi määrab protsessi nii üldine kui ka eriline loomus, et "igal esemete liigil, nagu ka igal kujutluste ja mõistete liigil on oma isepärane eitamise viis, nimelt niisugune eitamise viis, et seejuures kujuneb arenemine" (Anti-Dühring, lk. 125). Eituse iseloom sõltub niisiis protsessi iseloomust. Nii näiteks on tootmise arenemises eitusel teistsugune iseloom kui baasi arenemises, baasi arenemises teistsugune kui pealisehituse arenemises jne. Edasi sõltub eituse hüppe iseloomust üleminekul vanalt kvaliteedilt uuele kvaliteedile. Näiteks erinev on vana riigivõimu eitamine üleminekul feodaalselt ühiskonnalt kapitalistlikule ja kapitalistlikult sotsialistlikule ühiskonnale.

3. Eituse eitamise seadus kui arenemisprotsessi lõpmatuse ja progressiivsuse väljendus.

Eituse eitamise seadus kinnitab arenemisprotsessi lõpmatust, sest igale eitusele järgneb uus eituse. Arenemisprotsess ise aga on progressiivne protsess, sest iga uus nähtus mitte ainult ei eita vana, vaid ka "peab kinni" selle väärtusliku, mis oli vanas nähtuses. I. V. Stalin kirjutas oma töös "Dialektilisest ja ajaloolisest materialismist": "Sellepärast arvab dialektiline meetod, et arenemisprotsessi ei tule mõista liikumisena mööda ringi, läbikäidu lihtsa kordamisena, vaid edasiliikumisena, liikumisena tõusujoones, üleminekuna vanast kvalitatiivsest olekust uude ole-

kusse, arenemisena lihtsalt keerulisele, madalamalt kõrgemale" (Leninismi küsimusi, Tallinn, 1952, lk. 505).

Progressi dialektilis-materialistlik mõistmine on vastandlik nii idealistlikule kui ka metafüüsilisele progressi mõistmisele ning samuti ka ringkäigu ja arenemise progressiivsuse eitamise metafüüsilis-idealisticlikele teooriatele. Metafüüsikud, rääkides progressist, ei suuda väljuda arenemise kui lameda evolutsiooni mõistmise piiridest. Nii rääkis XVIII sajandi prantsuse valgustaja Condorcet inimühiskonna progressiivsest liikumisest. Traktaadis "Inimmõistuse progressi ajaloolise pildi eskiis" kirjutas Condorcet, et "inimese täiustumise võimed on tõesti piiratud". Kuid inimühiskonna arenemises ei tunne Condorcet eraomanduse ja varandusliku ebavõrdsuse likvideerimist, mis näitab prantsuse mõtleja kodanlikku piiratust.

Progressi idealistlik mõistmine, isegi siis, kui sellele on omased dialektika elemendid, on täiesti erinev dialektilis-materialistlikust progressi mõistmisest. Hegeli õpetuse järgi on progress tingitud absoluutse idee arenemisest. Kuid on iseloomulik, et idealism moonutab progressiivse arenemise printsiibi enese. Et progressi määrab Hegeli järgi absoluutne idee, vaim, on arenemise ja progressi iseloom teleoloogiline, s.t. arenemine läheb absoluutse idee poolt ettemääratud eesmärgile. Näiteks käsitledes elavat loodust väidab Hegel, et "füsioloogia oleks pidanud tegema üheks oma põhiliseks seisukohaks teesi, et elulisus peab oma arenemises paratamatult jõudma inimlikule ilmele kui ainsale meelelisele nähtusele, mis vastab vaimule" / Гегель, Произведения, т. XII, стр. 83/.

Progressi teleoloogiline tõlgitsemine aga viib Hegeli paratamatult progressiivse arenemise lõpmatuse eitamisele. Nii osutub tal ühiskondliku arenemise krooniks konstitutsiooniline Preisi monarhia. Hegeli filosoofia aga lõpetab inimkonna filosoofilise arenemise. Hegel eitab nende rahvaste progressiivse arenemise võimalikkust, keda olevat hüljanud absoluutne idee. Idamaade rahvad, nende hulgas Hiina ja India rahvad, ei ole Hegeli arvates enam või-

melised mingisugusekski progressiks. Kuid inimühiskonna ajalooline areng lükkas ümber Hegeli idealistliku arenemise skeemi, mis oli rajatud idealismile.

Kaasaja idealistlik ja metafüüsiline kodanlik filosoofia ja sotsioloogia suhtub tavaliselt üldse eitavalt progressi ideesse. Mitte progressi ideed, vaid "regressi", "vähitaolise" liikumise ideed, "varjukülgede ja katastroofide" "teooriad" on kõige populaarsemad imperialistliku kodanluse filosoofiliste ideoloogide seas. Sellised "teooriad" on vajalikud selleks, et vabastada kehtivad kodanlikud suhted vastutusest kultuuri languse, vaimse degradatsiooni, ühiskondlike vastuolude kasvu ja töötajate elutaseme languse eest. Kapitalistliku ühiskonna paratamatu hukkumise sümptoome kujutavad kodanlikud ideoloogid kui kogu inimühiskonna hukkumist üldse.

Iseloomulikuks jooneks kõigile neile "õpetustele" regressist ja katastroofidest on rahvavaenulikkus ja anti-humanism. Ameerika pimedusjünger Freeman kirjutas: "Kui vaest ja nõrka inimest ei pagendatud kõrbesse, nagu seda tehti varem, vaid lubati teda tule, toidu ja riietuse juurde, tehti ta oma sõbraks, siis külvati inimlanguse esimesed seemned." Regressi "kontseptsioonidega" püüab kodanlik sotsioloogia ja filosoofia tõestada kommunistliku ühiskonna võimatust ja kommunismivastase võitluse vajadust. Sõjad kuulutatakse inimühiskonna eksisteerimise tingimuseks.

Dialektiline materialism, ülistades teaduse andmeid ja inimese ühiskondlik-ajaloolist praktikat, põhjendab arenemisprotsessi progressiivsust. Looduse ja ühiskonna arenemise progressiivsus ei ole dialektilise materialismi seisukohalt tingitud mitte mingitest väljaspool arenemisprotsessi eksisteerivatest jõududest. Progressiivse arenemise määravad arenemisprotsessi sisemised seaduspärasused. Eituse eitamise seaduse toime määrab progressiivse arenemise.

Eituse eitamise seadus eeldab, nagu juba öeldud, mitte ainult vana kvaliteedi eitamist, vaid ka arenemise järgivust, vana kvaliteedi nende elementide "pärimist", mis on vajalikud edasiseks arenemiseks. Seepärast kannab are-

nemisprotsess tõusvat iseloomu, on progressiivne protsess, s.t. arenemisprotsess läheb madalamalt kõrgemale, lihtsamalt keerulisemale.

Madalamalt kõrgemale, lihtsamalt keerulisemale kulgemise suunas on paigutatud elemendid D.I. Mendelejevi elementide perioodilises süsteemis. Kõige lihtsamatelt organismidelt inimeseni - selline on elava looduse arenemistee. Ürgkogukondlikult korralt sotsialistliku ühiskonnani - selline on inimühiskonna arenemise ajalugu. Seejuures arenevad madalamalt kõrgemale, lihtsamalt keerulisemale tootlikud jõud, tootmissuhted ja ühiskonna kultuur.

Vaatame, kuidas teadus tõestab progressiivse arenemise paratamatust elusas looduses. Bioloogiateadus õpetab, et liikide tekkimise protsess toimub tänu elusorganismide kohanemisele uue keskkonnaga, tänu enam kohanenud organismide püsimisele. Tekib küsimus, miks siis liikide kujunemise protsess toimub edenevalt, progressiivselt, madalamalt kõrgemale, lihtsamalt keerulisemale. On teada, et mõned organismid, näiteks parasiitlikud organismid, ei muutu kohanedes keerulisemaks, ei progresseeru, vaid regresseeruvad. Miks siis bioloogiline regress on ikkagi ainult erijuhus elusa looduse arenemises, miks siis loodus ikkagi tegi läbi arenemistee kõige lihtsamatelt üherakulistelt organismidelt inimeseni. Vastuse nendele küsimustele annab Darwini õpetus: "Loomulik valik toimub ainult organismile soodsate muutuste säilitamise ja kogumise teel neis orgaanilistes ja anorgaanilistes tingimustes, mis mõjutavad organismi tema elu kõigil perioodidel. Lõpptulemus väljendub selles, et igal olelusel ilmneb püüe muutuda ühe täiuslikumaks teda ümbritsevate tingimuste suhtes. Selle täiustumise paratamatuks tulemuseks on enamiku elusolendite organisatsiooni järkjärguline progress kogu maailmas" /Ч. Дарвин, Происхождение видов, 1952, стр. 169./.

Seda Darwini seisukohta arendas edasi suur vene teadlane-darvinist akadeemik A.N. Severtsev. Reas oma töödes, nagu "Evolutsioonilise protsessi peamised suunad" (1925.a.) "Evolutsiooni morfoloogilised seaduspärasused" (1939.a.) jt. näitas ja tõestas akadeemik A.N. Severtsev elus looduse

arenemise paratamatust. A.N. Severtsev paljastas idealistlikud õpetused, millede järgi progress on organismide müstiline täiustumine. A.N. Severtsev näitas, et progress ei toimu mitte idealistliku "evolutsiooni autogeneetilise printsiibi", vaid Darwini poolt avastatud liikide kujunemise seaduse alusel. Bioloogiline regress ei saa olla evolutsiooni peamiseks suunaks. Morfofüsioloogiline progress, niinimetatud aromorfoos, s.o. organismi anatoomilis-füsioloogilise ehituse komplitseerumine, on organismi uue keskkonnaga, uute elutingimustega kohanemise parimaks vahendiks. A.N. Severtsev tõestas, et ka närvisüsteem on tekkinud samuti aromorfoosi käigus.

K. Marxi ja F. Engelsi poolt rajatud ajaloo materialistlik mõistmine põhjendab ja selgitab seda progressiivset arenemist, mis toimub ühiskondlikus elus. Marksism õpetab, et tootlike jõudude arenemine omab progressiivset iseloomu, sest ühiskondlik-ajaloolise praktika protsessis inimesed täiustavad tööriistu. Tootlike jõudude arenemine tingib tootmissuhete arenemise ja tootmissuhete arenemine on kõige pealisehituslike nähtuste arenemise põhjuseks.

Kuid marksismile on võõras protsessi primitiivne, metafüüsiline mõistmine. Marksism ei mõista progressiivset arenemist kui arenemist sirgjoones, ilma hüpeteta, ilma vastuoludeta. Dialektiline materialism käsitleb progressiivset arenemist kogu tema keerukuses. Progress on vastuoluline, sest vana kvaliteedi eitamine ei ole mitte ainult järgivus arenemises, vaid ka vana kvaliteedi, kuigi ta oli omal ajal progressiivne, eitamine, likvideerimine. Sellepärast toimub arenemisprotsess keeruliselt, siksakiliselt. Üks samm ühes suhtes võib viia kahele sammule teises suhtes. Kuid kõigi nende siksakkide ja kõrvalekalduumiste kaudu kulgeb protsess lõpptulemuses ikkagi tõusujoones, madalamalt kõrgemale, lihtsamalt keerulisemale. Marksismi-leninismi klassikud märkisid arenemisprotsessi eriti vastuolulist iseloomu antagonistlike ühiskondlik-majanduslike formatsioonide arenemises, eriti aga kapitalismi ajastul. K. Marx iseloomustas arenemise antagonistlikku vastuolulist protsessi kapitalismi ajal järgmiselt:

"Samal määral, kui võrd inimkond muutub looduse valitsejaks, langeb inimene teise inimese orjusse või muutub omaenda nurjatuse orjaks. Isegi teaduse puhas valgus ei saa nähtavasti särada teisiti kui ainult vähikluse pimedal taustal. Kõigi meie avastuste ja kogu meie progressi tulemuseks on nähtavasti see, et materiaalsed jõud varustatakse vaimse eluga, kuna inimlik elu nüristatakse materiaalse jõu astmesse. See antagonism ühelt poolt kaasaja tööstuse ja teaduse ning teiselt poolt viletsuse ja languse vahel, see antagonism tootlike jõudude ja meie ajastu ühiskondlike suhete vahel on tajutav, rõhuv ja vaieldamatu fakt" (K. Marx ja F. Engels, Teosed, XI kd. I osa, lk. 5-6). Progress kapitalistlikus ühiskonnas on Marxi sõnade järgi selle kole da paganliku puusliku sarnane, kes ei joonud nektarit teisiti kui ainult tapetu kolbast.

Arenemise ajalooline protsess, nagu rääkis juba N. I. Tšernõševski, ei ole Nevski prospekti kõnnitee. Korduvalt on saanud ühed või teised progressiivsed nähtused - revolutsioonid ja rahvuslikud vabastusliikumised - kaotuse osaliseks. Marksism, dialektiline materialism suhtub leppimatult igasugustesse katsetesse ilustada, lihtsustada ajaloolist arenemisprotsessi.

Kuid ajalugu areneb progressiivselt, läbides kõik ajutised tagurpidiliikumised, kaotused ja taganemised, Progressiivse arenemise paratamatuse dikteerib vajadus lahendada vastavad ühiskondlikud vastuolud valitseva olukorra eitamise teel. Ja kui näiteks revolutsioon kaotas, reaktsioon aga tugevnes, siis jäi vastuolu lahendamata ja see viib paratamatult uuele revolutsioonile. Näiteks kuigi Vene revolutsioon 1905.-1907.a. sai lüüa, nägi Lenin ette uue revolutsiooni paratamatust, sest revolutsiooni allikas - ühiskondlikud vastuolud, mida revolutsioon pidi lahendama, säilisid. Nagu teada, leidis Lenini ettenägelikkus kinnitust meie maa ajaloolises arengus. Uus, progressiivne on võitmatu. Mis aga puutub uue ajutistesse taandumistesse ja kaotustesse, siis ka need omavad suurt tähtsust uue tulevase täieliku võidu jaoks. Nendes, olgugi antud ajaloolise arengu etapil edutuis revolutsioonilites liikumistes,

nendes taandumistes karastuvad, vabanevad paljudest puudustest ja rikastuvad revolutsioonilise võitluse suurte kogemustega revolutsioonilised jõud. Seega isegi need kaotused on tulevase võidu allikaks. Nii käsitles K. Marx prantsuse proletariaadi revolutsioonilise väljaastumise kaotust 1848.aastal, Pariisi Kommuuni kaotust 1871.aastal. Nii käsitles V. I. Lenin 1905.-1907.a. revolutsiooni tähtsust, mis oli 1917.aasta revolutsiooni peaprooviks. Nii käsitles kommunistlik partei meie armee ajutisi kaotusi 1941. - 1945.a. Suure Isamaasõja alguses.

Järelikult kinnitab eituse eitamise seadus uue võitmatust ajaloolises arengus.

4. Eituse eitamise seadus kui arenemisprotsessi spiraalse vormi väljendus.

Eituse eitamise seadus ei määra mitte ainult arenemise sisu, vaid ka arenemise vormi mõningaid momente, mõningate arenemise madalamate astmete joonte kordumist arenemise kõrgematel astmetel. Lenin defineeris "Filosoofilistes vihikutes" seda eituse eitamise seaduse iseärasust järgmiselt: "Madalama staadiumi teatud joonte, omaduste etc. kordumine kõrgemal staadiumil ja otsekui pöördumine vana juurde (eituse eitamine)" (lk. 193). See just tähendabki arenemise spiraalset vormi, sest spiraal kujutab näitlikult nii liikumist kui ka keerdude kordumist. Muidugi peab silmas pidama, et arenemise võrdlemine spiraaliga omab näitlikku, metafoorilist iseloomu.

Arenemise madalamate staadiumide teatud joonte ja omaduste kordumine toimub looduse, ühiskonna ja inimõtlamise nähtuste arenemises. Nii näiteks ei kanna D.I. Mendelejevi elementide tabel, milles F. Engels nägi dialektika rakendamist keemia valdkonnas, mitte juhuslikult elementide perioodilise süsteemi nimetust. Paigutanud elementid aatomkaalu kasvu järgi, avastas D. I. Mendelejev elementide mõningate omaduste perioodilise kordumise nende elementide puhul, mis olid tabeli vertikaalreas, näiteks leelismetallid, inertsed gaasid jne.

Kordumine esineb ka elusa looduse arenemises. Juba Darwin kirjutas elu ürgsete vormide sarnasusest embrüoni, s.o. loote arenemise etappidega. E. Haeckel formuleeris 1866.aastal nn. põhilise biogeneesi seaduse: "Oma ontogeneetilise arenemise kiires ja lühikeses käigus kordab indiviid need kõige tähtsamad vormi muutused, mida läbisid tema esivanemad nende paleontoloogilise arenemise aeglasel ja kauakestvas käigus pärilikkuse ja kohanemise seaduse järgi" (F. Müller ja E. Haeckel, Põhiline biogeneetiline seadus, NSVL Teaduste Akadeemia väljaanne, 1940, lk. 169). I.V. Mitsurini teeneks on biogeneesi seaduse avastamine taimede arenemises. Ilmneb, et kultuurtaimede seemikud kordavad oma arenemises esivanemate mõningaid iseärasusi. Selle seaduse arvestamine on äärmiselt tähtis kultuurtaimede uute sortide kasvatamisel. Akadeemik T.D. Lõsenko näitas veenvalt mõnede taimede arenemise astmelisust. Näiteks kõrstaimeid kordavad oma arengus oma esivanemate arenemisastmeid, läbides rea kindlaid staadiume - jaroviseerimisstaadiumi ja valgusstaadiumi. F. Engels märkis biogeneesi seaduse suurt teoreetilist tähtsust. F. Engelsi sõnade järgi "kooskõla orgaaniliste loodete järkjärgulise küpseteks organismideks arenemise ja maakera ajaloo üksteise järel esilekerkivate taimede ja loomade järjestikkuse vahel... on andnud evolutsiooniteooriale kindlama aluse" (Anti-Dühring, 1954, lk. 66).

Madalama arenemisastme mõningate külgede kordumine arenemise kõrgemal astmel leiab aset ka ühiskondliku elu arenemises. Teatavasti näitas K. Marx "Kapitalis", et omaduse vormid, mis olid enne ekspropriaatorite eksisteerimist, ja omaduse vormid, mis kujunevad pärast ekspropriaatorite eksproprieerimist, omavad sarnasust. Nii ürgkogukondliku korra kui ka kommunistliku korra puhul on tegemist ühiskondliku omanduse vormiga.

Korduvus arenemisprotsessis toimub ka tegelikkuse tunnetamises inimese poolt. "Inimese tunnetus", kirjutas V. I. Lenin, "ei ole (resp. ei kulge nagu) sirgjoon, vaid kõverjoon, mis lõpmatult läheneb ringide reale, spiraalile" /Философские тетради, стр. 330 /. Näiteks dia-

lektiline materialism omab mõningat sarnasust stiihilise materialismiga ja Vana-Kreeka filosoofia dialektikaga. Inimese tunnetus läheb konkreetsele abstraktsele ja siis "konkreetsele mõtlemisele" (K. Marx) - praktikalt kui tunnetuse aluselt praktikale kui tunnetuse eesmärgile.

Niisiis näeme, et arenemise spiraalne vorm omab üldist iseloomu, See spiraalitaoline arenemine omab üldist iseloomu sellepärast, et ta on tingitud eituse eitamise dialektilise seaduse toimest. Mõnede madalamatele arenemisastmetele omaste nähtuste, joonte teatud kordumise põhjuseks kõrgematel arenemisastmetel on esiteks vastandi kahekordne üleminek oma vastandiks - esimene kord eituse puhul ja teine kord eituse eitamise puhul - ja teiseks arenemise jätkuvus vana kvaliteedi eitamise puhul. Näiteks rida keemilisi omadusi kordub D. I. Mendelejevi elementide perioodilises süsteemis perioodiliselt seetõttu, et uue horisontaalse rea elementide aatomite ehitus Mendelejevi elementide tabelis on eelneva horisontaalse rea elementide aatomite ehituse eituseks: uue horisontaalse rea elementide aatomitel ilmneb uus elektronikest. Kuid elektronide hulk sellel uuel elektronikestal kordab eelneva rea elementide aatomite elektronikesta elektronide arvu. Järelikult ühe horisontaalse rea elementide mõningate keemiliste omaduste kordumine järgneva horisontaalse rea elementide puhul on tingitud nii eelneva rea elementide ehituse eitamisest uue rea elementide poolt kui ka eelneva rea elementide välise elektronikesta elektronide arvu kordumisest järgneva rea elementide puhul.

Biogeneesi seaduse toime elusa looduse arenemises on samuti tingitud esiteks sellest, et iga uue indiviidi arenemine on teatud mõttes vanemate organismide eitamine, sest tänu oma arenemise uutele tingimustele erineb uus indiviid vanemate organismidest. Kuid koos sellega uus indiviid ka pärib palju vanemate ja isegi esivanemate organismidelt. Seepärast kordab ontogenees (indiviidi arenemine) mõningates joontes fülogeneesi (liigi arenemine).

Mõningane kordumine ühiskondliku elu nähtuste ja inimese tunnetuse arenemises, millest oli juttu eespool, on

samuti tingitud eituse eitamise seaduse toimest. Vastandite kahekordne üleminek oma vastandiks eituse eitamise tulemusena viib arenemise madalama astme teatavate joonte ja omaduste "taastumisele" kõrgemal astmel. Nii tähendas klassiühiskonna kujunemine ühiskondlikul omandusel rajaneva ühiskonna eitamist, üleminekut oma vastandiks. Sotsialistliku ühiskonna kujunemine tähendas juba antagonistliku klassiühiskonna eitamist ehk ürgkogukondliku korra eituse eitamist. Uus üleminek antagonistliku klassiühiskonna vastandiks viis tootmisvahendite ühiskondliku omanduse "taastamisele".

Rääkides arenemise spiraalitaolisest iseloomust, on vaja alati silmas pidada, et korduvad ainult mõned jooned ja omadused, ning samuti seda, et kordumine toimub arenemise kõrgemal astmel. Viimane asjaolu on tähtis igat liiki ringkäiguteooriate alusetuse mõistmiseks. Kui XVII - XVIII sajandi itaalia mõtlejal Giovanni Battista Vicol oli õpetus ajaloolisest ringkäigust katseks põhjendada ühiskonna arenemise seaduspärasust, mille olemust oma aja progressiivne kodanlik sotsioloog avastada ei suutnud, siis selliste imperialistliku kodanluse ideoloogide käes, nagu seda on raamatu "Euroopa loojang" autor O. Spengler, on ringkäiguteooriad vajalikud selleks, et "tõestada" tagasilikumise, tsivilisatsiooni hukkumise jne. paratamatust. Teadus näitab, et kordumine on, nagu ütles V. I. Lenin, "just nagu pöördumine vana juurde" (minu allakriipsutatud - L.S.). Akadeemik A. N. Severtsev näitas nende vaadete kehtimatust, mille järgi indiviidi uued tunnused tekivad alles loote arenemise viimasel staadiumil. A. N. Severtsev tõestab, et kuigi loote arenemise varajased etapid vastavalt biogeneesi seadusele korduvad fülogeneesi, ilmnevad uue tunnused juba loote arenemise varajastel astmetel. Marksismi-leninismi klassikud märkisid, et lubamatu on samastada ürgkogukondlikku ühiskonda, kus tootlikud jõud olid äärmiselt vähe arenenud, kommunistliku ühiskonnaga, mida iseloomustab nii tootmisvahendite ühiskondlik omandus kui ka tootlike jõudude gigantne arenemine.

Lõpuks on vaja peatuda küsimusel "kolmekordsest" dialektilisest arenemisest. Nagu oli juba märgitud, käsitleb Hegel absoluutse idee arenemist "triaadide" vormis, kusjuures triaadi esimene liige kordub Hegeli järgi triaadi kolmandas liikmes. Tegelikult ongi tihti nii, et kordumine ilmneb üle ühe arenemisastme. Sellest kõneleb ka suurem osa näiteid eituse eitamise seaduse kohta, mis on toodud F. Engelsi töös "Anti-Dühring". See on tingitud sellest, et kordumine toimub tänu kahekordsele eitusele, vastandite kahekordsele üleminekule teineteiseks. Kuid oleks ebaõige jätta arvestamata ühe või teise nähtuse arenemise konkreetseid iseärasusi. Sageli võib eitamine olla ainult osaline ja peab järgnema kaks, kolm ja rohkem kordi, selleks, et toimuks vana kvaliteedi täielik eitamine. Näiteks orjandusliku ühiskonna eitamine, samuti ka feodaalse ühiskonna eitamine ei olnud veel antagonistliku klassiühiskonna eitamine, vaid ainult osaline eitamine, selle ühiskonna ühe vormi eitamine. Sellepärast ürgkogukondliku korra kordumine sotsialistliku ühiskonna tootmissuhete vormis ei toimu mitte ühe "astme" kaudu, vaid kolme ühiskondlik-majandusliku formatsiooni kaudu. Juba N.G. Tšernõševski, nagu oli märgitud, kirjutas, et arenemise teatavais tingimustes on võimalik astmest üle hüpata. Sellistest võimalustest kirjutas ka K. Marx ajakirja "Otetšestvennoje zapiski" toimetusele novembris 1877 (vt. K. Marx ja F. Engels, Valitud kirjad, lk. 314).

Nõukogude ühiskonna ajalugu näitas, et Kesk-Aasia rahvad jõudsid sotsialismile, möödudes kapitalismist, mõned kauge põhjamaa rahvad jõudsid aga sotsialismi otse ürgkogukondlikust korrast. Kõik need nähtused osutusid võimalikuks tänu nende rahvaste ajaloolise arengu iseärasusele, tingimustes, kus ühiskondlik-majanduslikult rohkem arenenud rahvad abistasid neid rahvaid.

Mitte ainult ühiskondlikus elus, vaid ka loodusnähtustes ei ole üksikute tunnuste kordumine sugugi kohustuslik kolmandal astmel, millest kõneleb ka D. I. Mendelejevi elementide perioodiline süsteem. Iseloomulik on, et Mendele-

jevi ühe eelkäija, Debereineri katsed 1829.aastal rühmitada keemilised elemendid "triaadide" järgi lõppesid edutult. V.I. Lenin märkis "Filosoofilistes vihikutes", et "dialektika" kolmekordsus "on tema väline, pealiskaudne külg" (lk. 201).

Tuleb tõeale au anda, et ka Hegel ise pidas "triaadi" dialektilise arenemise formaalseks momendiks. Kuid sageli lubas ta endale vägivalda faktilise materjali suhtes, paigutades seda arenemisprotsessi kohustusliku triaadilisuse "prokrustese sängi".

Lõpuks peatume mõningatel küsimustel eituse eitamise seaduse tähtsusest tegelikkuse tunnetamisel ja kommunistliku partei praktilises tegevuses.

Meie nägime, milles seisneb eituse dialektilise mõistmise olemus. Lähtudes sellisest eituse olemuse dialektilisest mõistmisest on meie partei alati pidanud võitlust kõigi nende vastu, kes ei mõista või ei taha mõista mineviku pärandi tähtsust nii materiaalse kui ka vaimse kultuuri valdkonnas. V. I. Lenin oma töödes "Proletaarsest kultuurist", "Noorsooühingute ülesanded" jt. näitas proletkultlaste täielikku teoreetilist ja praktilist alusetust mineviku kultuuri traditsioonide eitamises. Otsuses V. Muradeli operi "Suur sõprus" kohta 10.veebruaril 1948.a. kritiseeris meie partei keskkomitee teravalt neid heliloojaid, kes alahindasid klassikalise muusika parimaid traditsioone ja kogemusi.

XX kongress märkis, et kodanliku kultuuri eitamist ei tule mõista kui selle mehhaanilist äraviskamist. Kodanlikku kultuuri suhtumise küsimusele peab lähenema konkreet-selt, dialektiliselt. See aga tähendab, et võttes hävitava kriitika alla imperialistliku kodanluse ideoloogia, on vaja samal ajal ära kasutada kõik need väärtuslikud saavutused, mis on saanud konkreetse materjali uurimisel, eriti loodusteaduse valdkonnas, kõik need saavutused tootmise arenemises, mis on olemas kodanliku ühiskonna teaduses ja tehnikas.

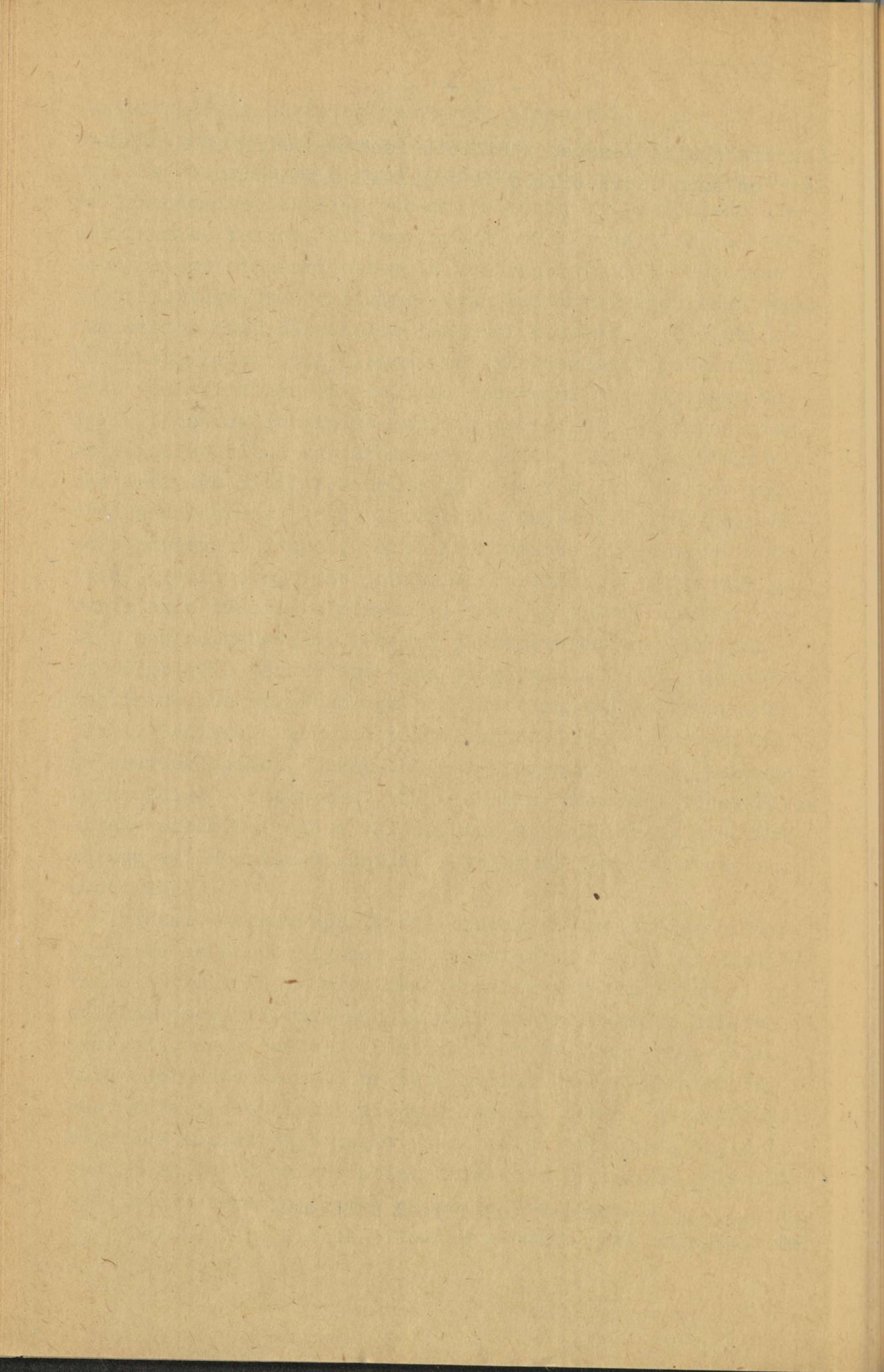
Tuginedes ühiskonna arenemise seaduste tundmisele, tegelikkuse uurimisele, avastab kommunistlik partei elulisi

vastuolusid ja püstitab rahva ees ülesandeid, mis on suunatud nende vastuolude lahendamisele. Kõige selle eitamine, mis pidurdab meie maa arenemist, on meie elu vastuolude lahendamise tähtsaim vahend ja seega kõige võimsam edasiliikumise faktor. Suurepäraseks näiteks sellele on NLKP Keskkomitee pleenumi otsus 14.veebruarist 1957 "Tööstuse ja ehitustegevuse juhtimise organiseerimise edasisest täiustamisest". Nagu märgitakse pleenumi otsuses, oli üleminekultaastamisperioodi ülesannete lahendamisel sotsialistliku industrialiseerimise laia programmi teostamisele vajalik tööstuse juhtimise endiste meetodite eitamine ning spetsialiseeritud rahvakomissariaatide ja peavalitsuste, seejärel aga ministeeriumide ja ametkondade loomine rahvamajandusharude järgi. Arvestades rahvamajanduse arenemise tänapäevast etappi, leiab Keskkomitee pleenum, et tööstuse ja ehitustegevuse juhtimise olemasolev struktuur ei vasta enam tänapäeva nõuetele, sest ta piirab sotsialistliku majandussüsteemi reserve ärakasutamise võimalusi ja tuleb sellepärast asendada tööstuse ja ehitustegevuse juhtimise uue struktuuriga põhiliste majanduspiirkondade järgi. Selliselt kasutab partei antud juhul eituse eitamise seaduse toimet, luues ühtlasi tingimused selle seaduse toime kõige hõlpsamaks väljenduseks. Vastasel juhul oleks eituse eitamise seadus väljendunud stiihiliselt, mis oleks võinud esile kutsuda konflikte tööstuse ja ehitustegevuse arenemises.

Edasi. Arenemisprotsessi tendentsi mõistmine eituse eitamise seaduse valguses on marksistlik-leninliku maailmavaate optimismi aluseks. Meie maailmavaate optimism ei ole selline optimism, mis sünnib meie edasiliikumise hõlpsusest. Ei, meie tee ei ole kerge, vahest isegi väga raske. Kuid vaatamata sellele on meie maailmavaate optimistlik, sest meie mitte ainult ei usu, vaid ka teame, et lõppkuvõttes kuulub võit meile, sest meie üritus on õiglane, sest meie huvid on kooskõlas ühiskonna arenemise objektiiivsete seadustega ja eituse eitamise seadusega.

Sellised on eituse eitamise seaduse kui materialist-

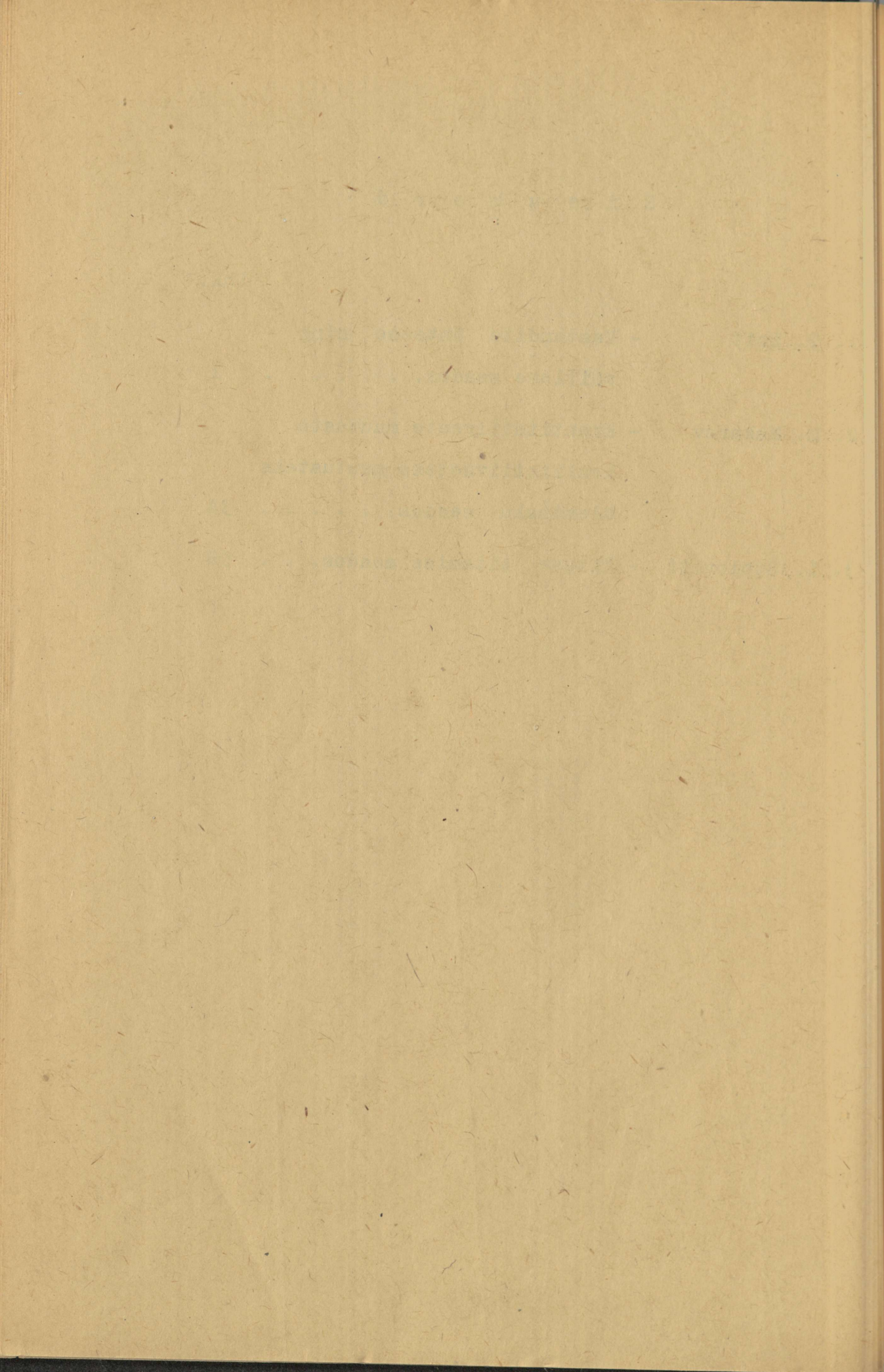
liku dialektika seaduse põhilised iseärasused, mille mõist-
misel on suur teoreetiline ja praktiline tähtsus.

S i s u k o r d

lhk.

1. T. Loit - Vastandite ühtsuse ning
võitluse seadus. 1
2. M. Makarov - Kvantitatiivsete muutuste
kvalitatiivseteks muutusteks
ülemineku seadus. 34
3. L. Stolovitš - Eituse eitamise seadus. . . 58

Trükivead.

Lhk.	Rida	On trükitud	Peab olema
1	7 alt	välja poole	väljapoole
2	8 alt	Tingimuseks	"Tingimuseks
3	1 ülevalt	suhe.	suhe).
9	11 ülevalt	esitamata	esitamata
11	14 ülevalt	suhete	suhete
13	10 alt	potensiaali	potentsiaali
15	5 ülevalt	tekkimist käsitles mitte	tekkimist mitte
25	16 alt	kahestumist,	kahestumist
26	2 ülevalt	märgitud	märgitud,
27	12 alt	iseloom	iseloomu
41	3 ülevalt	tunnetamist	tunnustamist
42	14 alt	tendente	tendents
42	11 alt	XIX saj.	XIX saj.,
44	1 alt	mõõdu vahekordade	"mõõdu vahekordade
45	9 alt	veel	vool
59	12 ülevalt	uue	uus
62	5 ülevalt	природа"	природы"
67	10 alt	ühe	üha
76	9 ülevalt	üleminekultaastamis- perioodi	üleminekul taastamis- perioodi

ARH B

1860

209764

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00445739 8